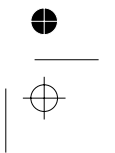
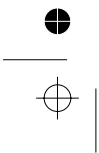
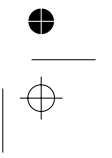
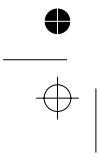
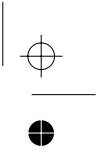
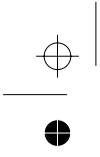
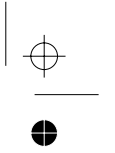
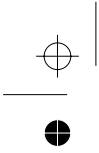


Diskurs og konstruktion





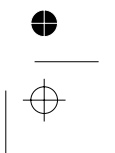
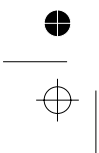


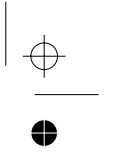
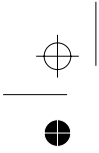
Nils Bredsdorff

Diskurs og konstruktion

En samfundsvidenskabelig kritik af
diskursanalyser og socialkonstruktivismen

Forlaget Sociologi





Nils Bredsdorff
Diskurs og konstruktion
En samfundsvidenskabelig kritik af diskursanalyser og socialkonstruktivismer
1. udgave 2002

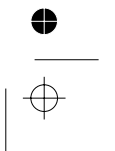
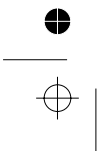
© Forlaget Sociologi, 2002

Omslagsillustration: Poul Anker Beck
Omslag: Torben Lundsted
Sats: Samfundslitteratur
Tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN 87-8781-177-4

Samfundslitteratur
Rosenørns Allé 9
1970 Frederiksberg C
Tlf. 38 15 38 80
Fax 35 35 78 22
slforlag@sl.cbs.dk
www.samfundslitteratur.dk





Alle rettigheder forbeholdes.
Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har
indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.
Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

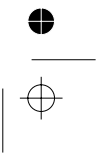
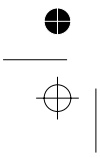
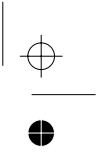
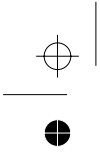




Indhold

Forord	7
Indledning	9
Hvad er en diskurs?	11
Kapitel 1: Om sproglige og andre vendinger	17
1.1. Den sikre vej – den encyclopædiske	22
1.2. Den obligatoriske omvej omkring Foucault.	33
1.3. Det samfundsvidenskabelige blik.	43
Kapitel 2: Socialkonstruktivismernes veje	55
2.1. Det stærke programs provokationer	74
2.2. The social construction of what?	89
2.3. Science wars eller nu er det alvor	99
Kapitel 3: Diskursanalysernes mangfoldighed	109
Intermezzo	109
3.1 Åkerstrøm	114
En ekskurs om en diskurs	129
3.2. Winther & Phillips	138
Kapitel 4: Historien, diskursanalysen og velfærdsstaten	153
Litteratur	183







Forord

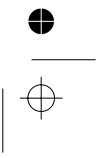
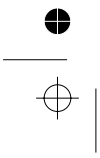
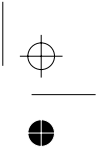
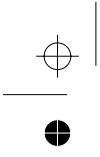
Den samfundsvidenskabelige diskussion er plaget af mondæne og postmoderne og det vil ofte sige diskursteoretiske og socialkonstruktivistiske positioner. Kritikken af disse strømninger har været pinligt fraværende – de fleste universitetsfolk har bøjet hovedet og forsømt deres fornemste pligt: at kritisere og diskutere kollegers arbejde. At det er forudsætningsfyldt og besværligt at beskæftige sig med det videnskabelige arbejdes grundlag og de fundamentale nyorienteringer, som griber studenterne, burde ikke virke afskrækkende på universitetsfolk.

Denne bog er en komplet omarbejdet og stærkt udvidet udgave af mit lille skrift *Diskursanalyser og diskursteorier* – nogle overvejelser over diskursbegrebet, Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 36, 2001. Jeg har forsøgt at løbe foran den “flodbølge” af socialkonstruktivistisk samfundsvidenskabelig litteratur, som nu bruser frem, men har kun nået at få det mest nødtørftige og forhåbentlig væsentligste med.

Tak til Andrzej Dabrowski, Finn Hansson, Leif Hansen og Morten Thing for tålmodighed og opmuntring – og konstant kritisk distance. En særlig tak til Niels Åkerstrøm Andersen for inspirerende og “irriterende” modspil og modstand, som har gjort kritikken af de mondæne diskurser mulig.

Marts 2002

Nils Bredsdorff



Indledning

Diskurs og diskursanalyse er blevet samfundsvidenskabelige mode- og kodeord. Ordene signalerer både en bestemt videnskabsteoretisk grundholdning og bestemte tilhørsforhold iblandt de videnskabelige institutioner og skoler. De signalerer ofte også kritisk distance til den etablerede videnskabelighed af enhver slags med kraftige undertoner af mondæn tilslutning til et andet af tidens catch words, postmodernismen. Det forekommer ikke særligt voveligt at postulere, at denne situation kan ses som en foreløbig kulmination på den "såkaldte filosofiske "drejning mod sproget" (the linguistic turn)". Alt dette gør, at det er yderst rimeligt og på høje tid at se nærmere på diskursanalysen, der, som det hævdes, er "dybt forankret i moderne sprogfilosofi".¹

Den afvisning – desværre ofte blot markeret ved tavshed – som diskursanalyserne mødes med fra det etablerede videnskabelige system er beklagelig, så meget desto mere som diskursbegrebet er i høj kurs hos studerende og yngre lærere. Til gengæld er det forståeligt, at der eksisterer en modvilje mod at indgå i den helt uoverskuelig blanding af elastiske begreber, hvoraf diskurs og konstruktion blot er de vigtigste. Begreberne bruges på mange forskellige måder, betyder alt mellem himmel og jord og fletter sig sammen som ærtehalm – når det passer konstruktøren – og anvendes som om der ingen alvorlig forbindelse var mellem dem – når det passer sig. Samtidig lægger tidsånden, postmodernismen, sig som en klam tåge over enhver diskussion af disse

(1) Jens Peter Frølund Thomsen, Ny-gramsciansk teori: Diskursanalysen in: Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.), *Klassisk og moderne samfundsteori*, Kbh. 1996, s. 172. Termen er som angivet ved citationstegnene ikke JPFTs, men hans klare og korte "loyale" (ibid. s. 180) introduktion anvendes her for at undgå diskussion om indiskutable forhold mht. sammenhængen mellem sprog- og diskursteori. Termen er derimod formentlig her taget fra Rorty, som igen har taget den fra andre jvf. nedenfor. I 2. udgaven fra 2000 er denne kobling til den sproglige vending modificeret noget, der tales om "sprogets politiske betydning" og diskursanalysen ses som "en ny teoretisk synsvinkel inden for socialvidenskaberne" siden midten af 80'erne. Herefter går forfatteren uvist af hvilken grund som i 1. udgaven over til udelukkende at behandle Laclaus diskursteori. Opslaget hedder diskursanalyse, s. 179-194.



emner med sine antydninger af, at enhver uenighed i grundlagsbestemmelsen af diskursbegrebet og af konstruktivismens erkendelsesteoretiske og samfundsvidenskabelige konsekvenser er udtryk for, at kritikeren endnu ikke har forstået, at et nyt samfund har indfundet sig: den moderne verden (og dens videnskab) er død, de store fortællinger og oplysningstidens idealer er stendøde osv., underforstået at kritikeren hører til disse hedengangne fænomener.²

Denne bog er et forsøg på at indkredse diskurs- og diskursanalysebegrebet og dets historie. Den har sit udspring i en undren over diskursbegrebets evne til at fungere som samlebegreb for meget forskelligartede videnskabsteoretiske strømninger og faglige traditioner. En undren der blev til forbløffelse i forbindelse med kritikken af stadig flere konkrete diskursteoretiske arbejder. Samtidig blev det klart at interessen for diskursanalytiske problemstillinger var stor og stigende og omvendt proportional med mængden af relevant kritisk og diskuterende litteratur om fænomenet.

Hermed gav i al fald strukturen i bogen sig selv. Jeg lægger ud med mit eget bud på en kortfattet, leksikalsk beskrivelse af diskursbegrebet og dets historie. Det kan også læses som en 'executive summary' af resten af bogen. Så forsøger jeg at spore begrebets udvikling ved at opsøge diverse ophobninger af sikker encyklopædisk viden med enkelte afstikkere til den allestedsnærværende Foucault. Det sker i form af en gennemgang først af en række centrale humanistiske og siden af en række samfundsvidenskabelige opslagsværker. Dernæst forsøger jeg i kapitel 2 at få greb om diskursbegrebets teoretiske baggrund og at præcisere kritikens genstandsområde med inddragelse af konstruktivi-

(2) Det kan synes groft at insinuere en sammenhæng mellem alle diskursanalyser og postmodernismen. Et eksempel på en "loyal" lærebogsfremstilling af de herskende forestillinger om sammenhængen mellem diskursteori og postmodernisme er David Howarth, *Discourse Theory in: David Marsh og Gerry Stoker, Theory and methods in political science*, Macmillan, London 1995, s. 115-136, her s. 116-118. Karakteristisk hævder han, at postmodernismen (repræsenteret ved Lyotard (kritikken af de store fortællinger), Rorty (anti-foundationalism) og Derrida (anti-essentialism)) har haft stor indflydelse på de humanistiske videnskaber, men at den ikke har haft megen indflydelse på politisk analyse og teori. Undtagelsen er Laclau og Mouffe, mens Foucault alene fremhæves som kritisk diskursanalytiker, hvor det "kritiske" ses som skillelinie til al humanistisk diskursanalyse som er blot og bar teknisk, "rent tekstuel eller lingvistisk".





vismebegrebet. I kapitel 3 tager jeg fat på at nærlæse et par diskursanalyse-lærebøger eller oversigtsværker og endelig tager jeg i kapitel 4 fat på en kritiske læsning af en konkret diskursanalyses resultater og dens metoder. Det kan synes at være en lang vej at gå for at kritisere et enkelt om end aktuelt og populært samfundsvidenskabeligt begreb og analysestrategi. Men skal debatten bevæges væk fra gensidig hoveddrysten og skal diskursanalyserne som udbredt akademisk diskurs tages alvorligt, må grundlaget for kritikken i det mindste gøres klart.

Min umådeholdne brug af henvisninger og kommentarer til spændende litteratur er både en uheldelig erhvervsy sygdom og et forsøg på at inspirere til kvalificeret modsigelse ved at understrege, at mine standpunkter ikke er ene-stående, måske er bedre tænkt og formuleret andre steder og i al fald del af en omfattende debat, som kan konsulteres og kritiseres.

Som en imødekommeelse på forhånd af en berettiget kritik af fremstillingens mange digressioner og omstændelige uddybninger skal som nævnt først fremlægges en leksikalsk sammenfatning af det centrale begreb i hele undersøgelsen.

Hvad er en diskurs?

Gennem de sidste 30 år har diskursbegrebet og diskursanalysen spillet en stigende rolle indenfor humanistiske fag som sprog- og litteraturstudier, kulturstudier, psykologi og historie. Man har talt om, at der var en drejning mod sproget. Den klassiske sprogteori, lingvistikken, som koncentrerede sig om sprogets formelle struktur og enkelte dele blev mødt med krav om at inddrage sprogets praktiske brug og forandring. Efterhånden blev sproget som socialt værktøj centrum for analyserne. Sproget blev set som dannet af de sociale forhold i samfundet, men samtidig som medskaber af de sociale forhold.³

(3) Den store sprog- og teaterkunstner – og diskurskritiker – Dario Fo forsøgte at fangede problemstillingen i stykket 'Arbejderen kan 300 ord, arbejdsgiveren kan 1000, derfor er han arbejdsgiver'. Stykket blev spillet på Fiolteatret i begyndelsen af halvfjerdserne, og titlen skulle angiveligt være et skjult Gramsci-citat.





Sprogvidenskaben og sprogfilosofien udviklede sig voldsomt og konfliktfyldt i første halvdel af det tyvende århundrede og diskursanalysernes historie er naturligvis præget af universitetskampene. Men udviklingen er også præget af sproget eller betydningerne af begrebet Diskurs. Man kan sige, at diskursanalysernes mangfoldige og konfliktfyldte ophav fastholder diskursbegrebets oprindelige tvetydige indhold. *Discurro* med den afledede form *discursus* er latin og betyder løbe frem og tilbage med en undertone af lidt forvirring og uden egentlig retning. Herfra kommer det til at betyde først ordveksling, argument(ation) og senere både samtale og drøftelse og også fremstilling, afhandling og prædiken. Endelig kommer så en ny betydning: Diskurs bliver til rammen for talen, sproget, fremstillingen og forståelsen, dvs. den fælles horisont, der muliggør at begreberne signalerer det samme for diskursens deltagere.





Diskurs kan både være en sætning, en række sætninger i en samlet fremstilling, en ramme for fremstillingen og også skabelsesprocessen af denne samlende ramme. Diskursanalysen omfatter også konstruktionen af den sociale ramme, hvori sætninger fremsættes og får deres særlige betydning og sammenhæng med andre sætninger.

Efterhånden blev begrebet en central faglig term også ud over de snævre cirkler. Resultatet var, at antallet af betydninger af diskursanalyse steg kraftigt – én bog angiver alene 10 forskellige. Diskurs kunne – og kan – betyde næsten alt. En rimelig dækkende bestemmelse er:

“Diskurs er sprogbrug og brug af sproget i forhold til sociale, politiske og kulturelle formationer, dvs. strukturer, institutioner og normer. Diskurs er sprog, som afspejler social orden men også sprog som skaber social orden og skaber individers samkvem med samfundet.” (Jaworski og Coupland, 1999: 3)

Diskursanalyser af den særlige sprogbrug, der er knyttet til særlige institutioner som management- og konsulentvirksomheder, hospitaler, skoler, arbejdsmarkedsorganisationer, universiteter og racistiske bevægelser og politiske fløje er meget udbredte. I forbindelse med kvindebevægelserne er der udviklet særlige feministiske diskursanalyser,









som tager fat på bl.a. kønsdannelse, opdragelse og identitet. Der er en tendens til at ordet kritisk direkte eller underforstået knyttes til diskursanalyser og til analytikerens selvopfattelse. Der er ofte tale om analyser, der ser sig som om afslørende og ideologikritiske. De vil øge den politiske bevidsthed ved at vise, hvordan de herskende diskurser fastholder magten i samfundet.

I løbet af de seneste 10-15 år har diskursbegrebet og den sproglige vending holdt sit indtog i samfundsvidenskaberne. Og det kom i en situation, hvor samfundsvidenskaberne var meget lydhøre. Hvor et af de mest produktive og spændende områder inden for samfundsvidenskaberne netop var en nyvurdering af de politiske ideers og de sociale forestillingers betydning for skabelsen af institutioner og normer – den såkaldte nyinstitutionalisme.

Fra opgøret med lingvistikken og senere med den franske strukturalisme fik man især gennem Michel Foucaults arbejder en inspiration til en ny type historiske diskursanalyser. Fra Frankrig kommer også den vigtige rolle som postmoderne metodeovervejelser og filosofier spiller i diskursanalysernes meget afslappede forhold til f.eks. anvendelsen af kilder. Men denne franske forbindelse har alligevel forlenet diskursanalysen med en mondæn aura af frontforskning.

Fra den engelske socialt engageret sociolingvistik eller 'kritiske diskursanalyse' har samfundsvidenskaberne fået impulser til konkrete analyser af f.eks. de sproglige forudsætninger og konstruktioner i politiske kampagner og retorikker, af racismen mangfoldige former, af dagsordensætning og af sociale undertrykkelsesmekanismer af enhver art, køns- og alders- og identitetsdannelse osv. Der er tale om modsatrettede impulser i forhold til den franske og overvejende postmoderne impuls. Men diskursanalyserne lever så at sige af dette spændingsfelt. Interessen for sproget og især den politiske brug af sproget har ført til en genopliven og befrugtning af gamle politologiske discipliner som politisk idehistorie, retorik og politisk sociologi.

Ligesom inden for de humanistiske fag er der også i samfundsvidenskaberne en aura af kritisk videnskab over diskursanalyserne, ikke mindst i selvopfattelsen. Men de kritiske konnotationer er blevet kraftigt forstærket af en særlig inspirationskilde inden for samfundsviden-



skaberne selv, som dukkede op samtidig med den humanistiske diskursanalyse gjorde sin indflydelse gældende. Det drejer sig om studierne af produktionen af naturvidenskabelig viden eller 'The social studies of science', som tog rigtig fart efter 1980.

Gennem studier af selve forskningsprocessen i naturvidenskaberne, fra biologien til astrofysikken, vises de sociale betingelser og komponenter i etableringen af naturvidenskabelige facts, dvs. hvilke sociale konstruktioner og koder, der ligger til grund for at noget kan kaldes en videnskabelig kendsgerning. Al viden er et socialt produkt eller en social konstruktion, som alene afhænger af de historiske og sociale betingelser ved dens produktion, hævder den mest radikale version af denne videnssociologi.

Hvis sproget skaber den sociale – og måske også den fysiske – verden, eller den måde individerne opfatter den på, er der mulighed for at hævde, at det er vilkårligt, hvordan vi skaber denne verden. I al fald, at enhver beretning om, hvordan den sociale verden er skabt eller tager sig ud, er lige så god som enhver anden. Diskursanalyserne i samfundsvidenskaberne og humaniora er naturligvis ikke alle sammen præget af denne socialkonstruktivistiske relativisme. Men de fleste diskurs-arbejder flirter med konstruktionsbegrebet uden at gøre sig konsekvenserne klare. Og diskursbegrebets elastiske rammer og modsætningsfyldte indhold inviterer så at sige til relativisme

Man kan også vælge at lægge vægten på den produktive forvirring, som det oprindelige sproglige udgangspunkt har forårsaget ved mødet med den samfundsvidenskabelige institutionsanalyse og socialkonstruktivismen. En god sammenfatning af dette er følgende opslag fra et samfundsvidenskabeligt leksikon:

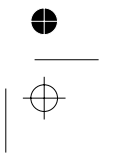
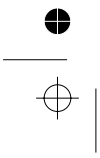
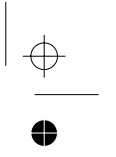
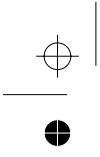
“Diskursanalyse henviser til en livlig befærdet, men teoretisk omtvistet korsvej mellem forskellige samfundsvidenskabelige discipliner. Her er socialpsykologer og psykologer kommet i kreativ, men nogle gange temmelig ubehagelig kontakt med sociologer, filosoffer, retorikere, lingvister og litterære teoretikere, når de gennemarbejder deres teoretiske opfattelser af diskursområdet – i sig selv et omtvistet begreb. For at øge forvirringen



behandles diskursanalyse somme tider som en almen term, som henviser til praktisk taget alt arbejde om sprogbrug i dens sociale eller erkendelsesmæssige kontekst. Andre gange behandles diskursanalyse som en betegnelse for afgrænsede analyser eller som en modsætning til tekstlingvistik eller konversationsanalyse." (*The Social Science Encyclopedia*, Kuper & Kuper, 1996: 188)

Siden dette blev skrevet er rækken af fag, der har taget diskursbegrebet til sig, vokset, og det vil være svært at finde afkroge af discipliner, der ikke er ramt af bølgen. Denne fristende mulig for intellektuel surf riding er i sig selv en grund til at kigge nærmere på fænomenet.







Kapitel 1

Om sproglige og andre vendinger

Drejningen mod sproget som det privilegerede udgangspunkt for mange samfundsvidenskabelige studier har gjort, at diskursanalyserne, der mest systematisk har optaget og anvendt sprogteoretiske begreber, har tiltrukket sig den akademiske interesse, selvom andre dele af samfundsvidenskaberne også har foretaget store sprogligt orienterede “drejninger” i perioden, f.eks. den nyere fokusering på ideers eller samfundsforestillingerens betydning inden for den historisk institutionelle skole i politologien.¹ Formodentlig spiller også diskursanalysernes stilskitte til en mere bredt malende og vidt favnende humanistisk tradition ind som forklaringsvariabel på diskursbegrebets sejrsgang. Den sproglige drejning inden for samfundsvidenskaberne og de antydende andre “drejninger” henviser i selve ordet til en historisk udvikling.

Det er en hovedpointe i det følgende, at denne historie ikke begynder med opprioriteringen af sproget i samfundsvidenskaberne eller

(1) Se f.eks. min redegørelse for dele af denne skole i Om den komparative metode i forvaltningsvidenskaben – et forsvar for besindelsens metodologi, Demokratiprojektet, Arbejdsrapport 11/1997, Institut for statskundskab, Københavns Universitet, s. 45-55. Se yderligere Giandomenico Majone, Public policy and administration: Ideas, interests and institutions in: R. Goodin og H-D. Klingemann (eds.), *A new handbook of political science*, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 610-627, og supplerende Andrew Chadwick, Studying political ideas: A public political discourse approach in: *Political studies*, vol 48 no 2, (2000), special issue on Political ideas and political action ed. by Rodney Barker, og Torben Bech Dyrberg og Jacob Torfing, *Politik og institutioner*, Institut for statskundskab, Århus Universitet, u. år. (formodentlig begyndelsen af 90'erne) for et forsøg på at sammenlæse Laclaus diskursteori og March og Olsens neoinstitutionalistiske klassiker *Rediscovering Institutions, The organizational basis of politics*, 1989.



med de nuværende diskursanalysers eller diskursteoriens sejrsgang. I en vis forstand var studenteroprøret endnu et afgørende tvist eller ryk, fordi det brød den kolde krigs fagvidenskabelige fronter og ortodoksier op, men som Habermas karakteristisk og polemisk formulerer det, og som det skal vises nedenfor, havde oprøret først og fremmest en formidlende rolle: "Set fra de gamle ortodoksiers kommandoposter er denne nye åbenhed, som man også kunne kalde en ny uoverskuelighed, en sejr for de tidligere "afvigende" teoretiske tilgange. ... Alle steder optager man hastigt og uden selektion det, der tidligere var undertrykt."² Som et yderligere eksempel på uoverskueligheden skal nævnes, at netop studenteroprørets marxistisk inspirerede dele bragte to fortrængte konstruktivister på banen, Hegel og Marx, eller rettere bragte Hegels konstruktivisme, forholdet mellem væsen og fremtrædelse, ind i marxismen (igen). Den afgørende forskel på Marx' socialkonstruktivisme og den aktuelle er førstnævntes fokusering på grænserne eller rammerne og formerne for de sociale konstruktioner, menneskene producerer.

For at fastholde dette historiske perspektiv og for at sætte diskursbegrebet i dets samfundsvidenskabelige gevanter i relief, skal det understreges at den sproglige vending ikke privilegerer visse diskursteoretiske retninger, som så at sige står på skuldrene af tidligere forskere. Der er tale om sideløbende teoriudviklinger med en forbløffende ringe kontakt, nu som tidligere. Både Habermas og Bourdieu, som i rækkefølge har nydt samme akademiske bevågenhed som Foucault og diskursbegrebet inden for de sidste 15 år (hvor livsverden og habitus ligeledes havde status af kodeord), er også dele af den sproglige vending og samtidig skarpe kritikere af centrale dele af de aktuelle diskursanalyser. Det er eksempelvis karakteristisk for den manglende historiebevidsthed, at Habermas' omfattende kritik af Foucault som en af diskursanalysens Founding fathers og metodologiske centralreferencer

(2) Rationalitetskritikkens grunde vande in: politisk revy nr. 500 sept. 1986, s. 24-25 oversat fra Untiefen der Rationalitätstskritik, Die neue Unübersichtlichkeit, Frankfurt 1985. Den yderst komprimerede artikel skitserer den modsætnings- og forudsætningsfyldthed som var tilstede i samfundsfilosofien og samfundsvidenskaberne i netop de år, hvor diskursteoriene og -analyserne tager fart.





sjældent behandles.³ Bourdieus på mange måder kongeniale (i forhold til diskursanalysen) kritik af de herskende samfundsvidenskaber er et andet eksempel på en udvikling af den sproglige drejning, som tidligere var vidt udbredt, men hvis kritiske pointer i forhold til klassesamfundets strukturelle – og ikke kontingente – vold nu helt overses.⁴

For at markere eksistensen af andre typer sproglige vendinger må det i denne sammenhæng og som indledning til en udredning, der nødvendigvis må forholde sig til bl.a. Foucault og hans særlige analysemåde, være passende til at citere et af de få og alligevel oversete steder, hvor Bourdieu forholder sig til Foucault. Først siger han, at forskellene mellem dem er “quite profound” og at Foucaults analyser begrænser sig til en “theorization of adolescent revolt against institutions, against certain institutions – the school, for example, is scarcely present in the work of Michel Foucault ...” Hans analyser går ikke ud over den eksterne disciplinering og begrænsning og

“Foucault ignores the whole process and inculcation of cognitive schemata of perception, appreciation and action, resulting from the internalization of the structures of the world and which, arising out of gentle violence, make gentle violence possible. In short, lacking everything that I put under the notion of habitus, Foucault cannot account for the much subtler forms of domination which come to operate through belief and the pre-reflexive agreement of the body and mind with the world – whose paradigmatic manifestation is masculine domination.”⁵

-
- (3) Se f.eks. både Habermas' og Foucaults 6 indlæg in: Michael Kelly (ed.), *Critique and Power, Recasting the Foucault/Habermas debate*, MIT Press, Cambridge Mass. 1994. Den heri givne afgørende, men sjældent refererede diskussion om Kants “Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning” er oversat til dansk i Slagmark nr. 9 1987.
 - (4) Se Pierre Bourdieu, *In Other Words*, Stanford University Press, 1990, kapitel 8, Social space and symbolic power, s.123-139, f.eks. s. 130-134 om oplevelse og konstruktion af sociale verden. Kapitlet er formodentlig identisk med den ofte anførte artikel af samme navn i *Sociological Theory* nr. 7 1989. Bourdieu giver her nødtvungen en karakteristik af sig selv som strukturalistisk konstruktivist eller konstruktivistisk strukturalist, begge dele i opposition til strukturalister og konstruktivister.
 - (5) Loïc J.D. Wacquant, From ruling class to field of power, An interview with Pierre Bourdieu on *La Noblesse d'Etat* in: *Theory, culture and society*, vol 10 no 3, August 1993, s. 19-44, her s. 34. Citatet bringes både for at demonstrere den store spændvidde i den sproglige vending



Men måske er et af de mest slående eksempler på den særlige udvikling og især rummeligheden inden for den fundamentale privilegering af sproget og kommunikationen, at også Luhmann, som udviklede sin systemteori for mindst 25 år siden, er blevet inddraget under den nye sproglige vendings vinger pga. sin kommunikationsteori.⁶ Også mellem Habermas og Luhmann har der været en omfattende diskussion af netop forståelsen af den sproglige drejning, hvis indhold heller ikke sætter sig mange spor, hverken i Luhmann-udbredelsen eller i diskursanalysediskussionen. Inddragelsen af Luhmann baserer sig formentlig også på hans konstruktivisme,⁷ som han deler med nogle af diskursteoretikerne, især de samfundsvidenskabelige, med hvem han i øvrigt aldeles ikke deler fascinationen af postmodernisme-bevægelsen.

Når det er værd at markere denne tingenes tilstand, er det ikke for at begræde debattens teoriehistorisk provinsielle karakter eller de akademiske moders hurtige skiften. Det er for at fastslå, at den fundamentale sproglige drejning af samfundsvidenskaberne, som nu har fået karakter af en naturnødvendig hændelse, nok privilegerer sproget, men ikke nødvendigvis de diskursanalyser, som netop for tiden er (eller var) mondæne. Fokuseringen på diskursbegrebets historie er også nødvendig i forhold til muligheden for en kritisk distance til det mon-

og for at markere, at jeg finder Bourdieus teoretiske indsigter langt mere frugtbare for samfundsvidenskabelige studier end de fleste aktuelle diskursteoretiske. Men Bourdieu er mindst to moder siden, desværre.

- (6) Se en oversigt over Luhmanns kommunikationsteori Roar Hagen, Niklas Luhmann in: Andersen og Kaspersen op. cit., især s. 373 ff. og Niels Åkerstrøm Andersen, *Diskursive analysestrategier*, Kbh. 1999 især s. 138 ff. Det er karakteristisk, at ingen af dem diskuterer Luhmanns (distancerede) forhold til den sproglige vending i filosofien. Dette problem tages kort op af Ole Thyssen og Gorm Harste i Jens Christian Jacobsen (red.), *Autopoiesis – en introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*, politisk revy, Kbh. 1992, hhv. s. 47 ff og s. 88 og s. 91.
- (7) Luhmann insisterer på, at konstruktivismen enten er radikal og derfor ikke behøver tilnavnet eller også slet ikke er konstruktivistisk. Tilnavne som radikal antyder blot, at forfatteren vil dække over, at han ikke tør stå ved teorien. Det tør Luhmann. Jeg har endnu ikke i den diskursteoretiske litteratur set en diskussion eller introduktion, der har kunne forklare indhold og teoretiske konsekvenser i den aldeles tågede filosofiske tekst, hvor Luhmann fremstiller sin konstruktivisme, herunder nogen der er kapable til at udlægge de mange teologiske citater og debatter, som Luhmann anvender. Positive referencer til denne artikel burde følges op af forklaring af, hvad det er der refereres til. Det er umuligt at gennemskue om Luhmanns fremstilling faktisk adskiller sig fra de andre teoribygninger, som bærer samme navn, og som han kritiserer i *Erkendelse som konstruktion* in: Mads Hermansen (red.), *Fra læringens horisont*, Klim, Århus 1998, s. 163-182.

dæne indhold i de centrale begreber i teorien. Det er en overvejelse værd, hvilke skjulte indhold og nye konnotationer, der slæbes over fra sprogvidenskaben til samfundsvidenskaben ved direkte ekspropriation af begreber og, hvilke skeletter, der følger med, når inventaret fra årelange disciplinfejder inden for f.eks. fransk sprog- og historievidenskab⁸ overflyttes til det globale (en eufemisme for det anglosaxiske) samfundsvidenskabelige rum, hvor der i forvejen er en betydelig mængde af fejder i gang,⁹ som igen har helt andre mål og udgangspunkter.

Det største problem for en debat om diskursanalyserne er diskursbegrebets flydende konturer og status. Afhængigt af hvilken type diskursanalyse, der aktuelt er tale om, varierer diskursbegrebet i en sådan grad, at det kan betyde en tekstbaseret samling udsagn fra en faglig eller politisk afgrænset gruppe aktører til en samfundsklasses samlede omverdensforståelse og handlen fremanalyseret fra alskens kilder, tekster, billeder, optegnelser og handlinger. Stort set hvad som helst kan gælde for en diskurs og tilsvarende er adjektivet 'diskursiv' blevet et begreb, der har sprængt sine gamle rammer og nu kan betyde sociale ytringer og handlinger, der anskues fra en diskursanalytisk vinkel. Dette gør det vanskeligt at diskutere diskursbegrebet og diskursanaly-

(8) Se f.eks. Roger Chartier, *The chimera of the origin, Archeology of Knowledge, cultural history and the French revolution in: Roger Chartier, The edge of the cliff*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997 s. 51-71 for en fremragende og positiv fremstilling af Foucaults arbejde, en foucault-læsning af Foucault. Mere regelret og næsten apologetisk, men stadig understregende det yderst komplicerede spil mellem fransk historieskrivning og Foucault er Mitchell Dean, *Critical and effective histories, Foucault 's method and historical sociology*, Routledge, London 1994. Jeg har behandlet en række andre foucault-forfattere i min kritik af Niels Åkerstrøms Foucault-inspirerede arbejde in: *Institutionel historieteorii og diskursanalyse in: N. Bredsdorff, Om studiet af forvaltningen, Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 25 (1998) s. 60-65*. Men det allerbedste er naturligvis blot at slå op i de citerede og feterede Foucault-tekster *The archaeology of knowledge*, Tavistock, London 1972, læs blot introduktionens polemik mod den herskende historieopfattelse, og *Diskurs og diskontinuitet in: Strukturalisme*, Peter Madsen (red.), Rhodos, Kbh. 1970 s. 145-162, som ligeledes er et kampskrift mod Paris' historikere.

(9) Bourdieu gør opmærksom på problematikken om mekanisk overføring af begreber i *In other words*, op. cit. s. 6, og selv Luhmann, som ellers er blevet anklaget for at bruge biologiens begreber, advarer mod at "overføre en disciplins erkendelse rent metaforisk eller analogisk på andre virkelighedsområder", *Hvorfor systemteori in: Jens Christian Jacobsen (red.), Autopoiesis*, op.cit. s. 12.



serne, for at sige det mildt. Som det hedder i et nyt opslagsværk under ordet Discourse:

“There is no single meaning of the word discourse, even if one takes it in a technical sense. Of course, a ‘discourse’ can mean simply the dialogue between speakers; but it has also come, within linguistics for instance, to mean the way in which linguistic elements are conjoined so as to constitute a structure of meaning larger than the sum of its parts. ... Of the various theories that have been put forward, the conceptions of discourse present within the work of Michel Foucault and Jean-Francois Lyotard are relevant to cultural studies.”¹⁰

Karakteristisk omtales her 1) spændvidden mellem sætningen, “teksten” og den sociale brug af den, som rækker ud over den, 2) den oprindelige disciplinære ramme for begrebsanvendelsen, lingvistikken og tekstlingvistikken og 3) den udvidelse af diskursbegrebets anvendelsesområde, som især Foucault har åbnet for, og dermed grundmuringen til endnu en universitetsdisciplin. Flere af de nedenfor omtalte analyser er netop skrevet inden for sådanne discipliner, som diskursbegrebet har pustet ny eller fornyet luft i.

1. 1. Den sikre vej – den encyclopædiske

Hvis man giver sig i kast med en af tidens vigtige samfundsvidenskabelige teoridannelser eller skoler, må man være indstillet på høj risiko

(10) Andrew Edgar and Peter Sedgwick (eds.), *Key concepts in Cultural theory*, Routledge, London 1999, s. 116 f. I modsætning til Foucault hævdes Lyotard her direkte at være inspireret af den anglosaksiske sprogteori i udviklingen af sit diskursbegreb, “discursive genre”. Denne fremhævelse af Lyotard som diskursteoretiker er enkeltstående, og hans betydning for samfundsvidenskaberne synes først og fremmest at være hans (videre) udvikling af begrebet om postmodernismen jvf. Perry Andersson, *The Origins of Postmodernity*, Verso, London 1998, s. 24 ff. Se især s. 26 for reference til Lyotards indrømmelse af, at han ikke anede, hvad han skrev om i sin berømte fremstilling af de postmoderne betingelser for vidensproduktion. Meget få ting forener Luhmann og Habermas – en af dem er deres skepsis over for de franske postmoderne filosofers provinsialisme og letfærdighed.







for øretæver. For at mindske risikoen – og for at skabe et grundlag for en systematisk kritik – har jeg som nævnt valgt den sikre slagne vej: den encyklopædiske version af diskursbegrebets opkomst. Dette valg tilsiger ikke overraskende, at undersøgelsen må starte med humanistiske opslagsværker for at skabe grundlaget og først derefter anlægge det samfundsvidenskabelige blik.

Diskursbegrebet blev fra 70'ernes begyndelse i stigende grad taget i anvendelse af en række helt forskelligt funderede ansatser eller tilgange. For at undgå terminologisk forvirring er det nødvendigt at skelne mellem hvilke teoretiske perspektiver, der ligger bag talen om diskurser, hedder det i et tysk litteraturlleksikon.¹¹ Der skelnes mellem fire teoriansatser: a) Diskursteorier forstået som tale- eller samtaleanalyser herunder tale-handlingsanalyser, b) den af Habermas anvendte analyse af interaktion som orienterer sig mod en idealtipe "herredømmefri kommunikation", c) teorier der ser diskurser som materielle produktionsinstrumenter, der skaber sociale genstandsfelter som vanvid, seksualitet osv., og endelig d) som omfatter særlige accentueringer af enkelte aspekter af den foucaultske tilgang: kvinder, litteratur, medier. Den tredje af disse hovedopdelinger, som kan genfindes i varierende former andre steder, er i denne sammenhæng mest interessant. Det hedder her, at man med udgangspunkt i Foucaults analyser, kan opdele det moderne samfund i en række højt specialiserede vidensområder, som hver har udviklet relativt afgrænsede specialdiskurser:

"Disse kan alt efter teoretisk vinkel ses som resultat af tiltagende samfundsmæssig differentiering (Luhmann) hhv. arbejdsdeling (Marx). Den institutionaliserede tale inden for et sådan dif-

(11) *Meztler-Lexikon der Literatur- und Kulturtheorie*, Stuttgart 1998, opslag Diskurstheorien und Diskurs, s. 95. Den latinske oprindelse af ordet, løben (forvirret) rundt, nævnes her. Den genfindes i 1800-tallets dansk. Iflg. ODS har 'diskurrere' denne oprindelse – tale frem og tilbage, samtale, og i ordet 'diskurs' er det måske en henvisning til det latinske – (vidtløftig) samtale. Ordet 'diskussion', som afledes af *discutio*: splitte ad, røre rundt er i samme periode en mere alvorlig undersøgelse, drøftelse, forhandling og disput. Måske er ordet diskurs ved afsmitning fra det mere anvendte diskussion, blevet en mere alvorlig sag efterhånden som det glide, ud af dagligsproget. I fremmedordbogen fra Gyldendal 1980 er 'diskurs' blevet til ræsonnement, ræsonnerende tankevirksomhed i modsætning til intuitiv ditto.





ferentieret vidensområde kan forstås som en sådan specialdiskurs, hvor diskurs fortsat kun betyder den sproglige side af en mere vidtrækkende diskursiv praksis, som omfatter det samlede korpus af fremgangsmåder og adfærd (Verfahren) i vidensproduktionen så som institutioner, indsamling, kanalisering, og forarbejdning, autoritative talsmænd, regulering af sprogliggørelsen, skriftliggørelsen og "Medialisierung".¹²

Diskursteorier og diskursanalyse bestemmes således, at diskursanalysen er metodikken i undersøgelsen af den komplekse diskursive praksis og teorien er refleksionen over denne praksis.

Man kan måske indvende, at der i mit udvalg – med dette eksempel og nedenfor – lægges for megen vægt på det sprogvidenskabelige og litterære, men en blot kursorisk læsning af diskursanalyser og teorier vil vise, at der ud over Foucault er een forfatter, som går igen i dem alle, og det er Saussure, den strukturalistiske sprogteoris centrale figur.¹³ Den encyklopædiske viden om diskurser er som antydnet med god grund domineret af humanistiske opslagsværker; det er nemlig her i humaniora, at begrebet ikke bare er opstået for 50 år siden, men også udviklet indtil for 10-15 år siden. Derfor går jeg fortrøstningsfuld videre med endnu en leksikalsk fremstilling. Her understreges mere udførligt de litterære og sprogteoretiske forudsætninger i 70'ernes begyndelse. Artiklen omhandler diskursanalyser og der skelnes til diskursteori. Analysen opfattes i denne amerikanske kontekst som grundlæggende humanistisk, selvom både etnometodologien og strukturalismen nævnes blandt inspiratorerne. En bred vifte af forskningsfronter og forståelser af begrebet nævnes, og Foucault nævnes som repræsentant for den mest omfattende diskursbestemmelse "the entire prac-

(12) Op. cit. s. 96. Det er værd til senere brug at mærke sig, at artiklen slutter med en kort diskussion af anklager i tekstvidenskaben mod Foucault for at være idealist. Det understreges her, at Foucault ikke hævder, at hele verden blot er produkt af diskursteorier, men at han skelner mellem diskursive og ikke-diskursive praksisser, der begge opfattes som materielle og som gribende ind i hinanden, s. 97.

(13) Ganske vist nævnes han overalt, men blandt de hjemlige diskursanalytikere er Niels Åkerstrøm Andersen den eneste, der arbejder mere udførligt med Saussure: *Institutionel historie – en introduktion til diskurs- og institutionsanalyse*, COS-forskningsrapport 10/94.

tice and communication within a social institution".¹⁴ Det hævdes nu, at det er muligt at samle en række almene og konsistente principper som er fælles for diskursanalyserne.

Et flertal af dem kan genfindes i de fleste leksikalske fremstillinger eller lærebøger i forskellige former og forkortninger. Udgangspunktet er, at diskurs ikke kun er en lingvistisk enhed, men også en enhed af menneskelig handling, interaktion, kommunikation og kognition. Flere af punkterne er markeringer i forhold til den strukturelle lingvistik gennem en udvidelse af den traditionelle lingvistiske analyses fokusering på de enkelte og isolerede sproglige enheder. Diskurs er ikke et statisk, men et dynamisk felt af interesser, engagement, spændinger, konflikter og modsigelser. Her introduceres magtrelationerne og konflikter om tolkningen af sociale normer og fænomener i en form, der har slægtskab med åbenbaring, og som kan forbløffe samfundsvidenskabsfolk, der opfatter sådanne åbenbaringer som selvindlysende sandheder. En diskurs eller diskursformation (discourse domain) bør ikke ses isoleret fra, men i gensidig relation til andre, og specialdiskursen "teknisk sprog" må ses i sin funktion som en del af videnstildeling inden for et større område, og det skal undersøges, hvordan den kan anvendes mere effektivt med større udbredelse for øje osv.

En række punkter i dette opslag i Johns Hopkins' Guide har karakter af programmerklæringer: Diskursanalysen bør konstant reflektere over sine egne "procedurer", som det hedder med en alvor, der er en bedre sag værdig. Det er værd at citere udførligt, fordi både indhold og form er karakteristisk for mange diskursanalytiske fremstillinger, der trækker på denne humanistiske tradition (igen både indholdsmæssigt og formmæssigt). Herved opstår der naturligvis problemer ved afsmitning og inspiration til samfundsvidenskabelige "diskurser", der

(14) *The Johns Hopkins University Guide to literary theory and criticism*, Baltimore 1994, s. 208, artiklen er skrevet af Robert de Beaugrande. Spredningen i de øvrige begrebsanvendelser ses af følgende: "... the syntactical contours of the large-scale ("global") coherence of discourse; ... the interactive performance of discourse actions or "speech acts"; ... the plans, goals and strategies of discourse participants; ... the interface of meaning or significance with culture, ideology, personality, gender and emotion; ... the roles and relations of power or solidarity among participants or institutions in discourse." Ibid.



har diskuteret (om end ikke afklaret) indholdet af de omhandlede to punkter i elementære metodediskussioner i 50 år:

“Given the unmanageably large and diverse range of data, each project must be selective and focused and should declare and justify its motive in terms of epistemological interests. ... Discourse analysis obliges the investigator to engage and reengage with discourse. The idealized separation of subject from object, or investigator from data, is not feasible here. Since one’s involvement in the data and one’s commitments and priorities cannot be eliminated, they can be profitably made a further object of reflection. ...” (*Johns Hopkins’ Guide*, 1994: 208)

Det hedder videre, “To master its issues and problems, discourse analysis must adopt an encompassing interdisciplinary perspective,” og det tværdisciplinære samarbejde skal forhindre, at der blot bliver tale om en ny “Kuhnian battleground for warring “paradigms””. Afslutningsvist markeres, at diskursanalyserne ofte ser sig selv som kritiske i forhold til de dominerende diskurser. Der er tale om en særlig tilvalgt kritisk holdning, et eksplicit subjektivt formål med analysen, hvorfor selve analytikken også kan anvendes uden denne eksplicitte kritiske brod. Igen er det, tale om en næsten eksemplarisk fremstilling af diskursanalysen som både social bevægelse og tværdisciplinær videnskabspolitik:

“Discourse analysis should interact with institutions and groups both inside and outside the academy to pursue urgent issues and problems. ... The highest goal of discourse analysis are to support the freedom of access to knowledge through discourse and to help revealing and rebalancing communicative power structures. ... The demanding tasks facing us today call for an explicit, coherent research plan. ...” (*Johns Hopkins’ Guide* , 1994: 209)

I opslaget i samme leksikon om Diskursteori, der primært tager de samfundsvidenskabelige diskursteoretikere op, skitseres teoriernes forhistorie. De trækker på “indsigter og støtte fra tre intellektuelle traditioner”,



nemlig hermeneutikken, den sociale konstruktivisme i etnografien og sociologien (Geertz, Goffman og Bourdieu nævnes) og venstrefløjens magtanalyse. Om inspirationen fra de nævnte samfundsvidenskaber siges det:

“They share with hermeneutics a sense of the rootedness of discourse in particular social forms and practices and tend to foreground the uncertain status of the analyst as an outsider and the potential artificiality of accounts of insider understanding.”¹⁵

Blandt magtteoretikerne nævnes karakteristisk Althusser, Pêcheux og Frederich Jameson og sprogteoretikerne Voloshinov og Bakhtin, mens Foucault nævnes både før og efter for sin samfundsteori baseret på magtanalyse. Også her fremhæves, at megen diskursteori er orienteret mod “unmasking, debunking and raising our consciousness about the way current discourses serve power ...” (*Johns Hopkins’ Guide*, 1994: 211 f.)

I en interessant og meget amerikansk artikel i *Handbook of qualitative research* diskuteres parallelliteten mellem etnometodologien og “The foucauldian discourse analysis” ikke mht. historiske rødder, men i problematik, metodisk udgangspunkt og perspektiv. Selvom der er tale om parallelitet, viser den grundige diskussion, hvordan den i USA meget indflydelsesrige etnometodologi så at sige har kunne berede vejen for en senere Foucault-fascination, som uden problemer kunne overse de sprogvidenskabelige forudsætninger for strukturalismen og Foucault.¹⁶

Artiklen i *Encyclopedia of Semiotics* argumenterer også for, at diskursanalysernes historiske udvikling siden halvtredsernes begyndelse kan opdeles i de kritiske og de ikke-kritiske. Den faglige, teoretiske og metodiske udvikling foregår op til firserne med gensidig inspiration og trækkende på et utal af kilder.¹⁷

(15) Op. cit s. 211, artiklen er skrevet af George L. Dillon.

(16) Jaber F. Gubrium and James A. Holstein, *Analyzing interpretive practice in*: Norman K. Denzin and Evonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research*. 2. ed., Sage, London 2000, s. 487-508, især s. 493-499.

(17) *Encyclopedia of Semiotics*, redigeret af Paul Bouicssac, Oxford University Press 1998, s. 194 ff. Terry Threadgold er forfatter til artiklen.



Udviklingen fra diskursanalysens historiske udgangspunkt i lingvistikken, tekstlingvistikken, socialsemiotikken og den kritiske diskursanalyse er i fokus. Først med et veludviklet begrebsapparat og akademisk kultur indtræffer inspirationen fra Foucault, Gramsci, Althusser, Habermas og Giddens. Der gives et billede af inspirationens krogede veje, og om en af den indflydelsesrige socialsemiotiks grupperinger, hvis udspring i 70'erne var den kritiske lingvistik, hedder det:

“There was a concern to rethink functional linguistics in the light of Foucaults’ work on discourse, institutions and power, Bakhtins’ writings on heteroglossia and dialogism, the work of psychoanalytic feminisms on the unconscious, and the questions of the body and subjectivity derived from a number of sources including Pierre Bourdieu. A new focus on processes of textual interpretation and production emerged, and the importance of intertextuality and subjectivity in those processes as discursive processes involving struggle and change was foregrounded.”¹⁸

Det nævnes i artiklen – og mange andre steder – at det er Norman Fairclough, der er ophavsmand til distinktionen kritisk / ikke-kritisk diskursanalyse, og opfattelsen af kompleks oprindelse og af en selvstændig sprogvidenskabelig og ikke fortrinsvis samfundsvidenskabelig inspireret udvikling bekræftes i Faircloughs og Wodaks skitsering af de forskellige faglige tilgange til deres egen særlige del af diskursanalysen, den kritiske diskursanalyse. (Fairclough og Wodak, 1997: 260-68)

“Termerne ‘diskurs’ og diskursanalyse kan ofte synes problematiske og tvetydige for dem, som møder dem første gang”, hedder det beroligende som indledning til opslaget på Discourse analysis i den amerikanske *Reader’s Guide to the Social Sciences*. Årsagen er angiveligt, at der

(18) *Encyclopedia of Semiotics*, op.cit. s. 195. Hartmut Haberland demonstrerer livskraften i denne selvstændige udvikling ved en undersøgelse af forholdet mellem tekst og diskurs. Han giver en ‘lingvistisk’ diskussion af Foucaults diskursbegreber og foreslår teksten set som frosen (fortidig) diskurs, en tolkning som implicit blander sig i diskussionen om, hvorledes tekst og diskurs “interagerer” med hinanden, og om grænserne for tolkningen af historiske tekster, Text, discourse: *discours*. The latest report from the Terminology Vice Squad, Journal of pragmatics vol 31 (1999), s. 911-918, her s. 914-15.



er "uenighed mellem diskursteoretikere/analytikere mht., hvad der menes med termen diskurs og efterfølgende uenighed om på hvilken måde diskurs skal studeres."¹⁹ Den halve snes forfattere, som behandles i opslaget er med enkelte undtagelser, der behandler Foucault, 'kritiske diskursanalytikere' (f.eks. Fairclough) eller 'kritiske psykologer' (f.eks. Ian Parker og Potter/Wetherell). Selvom således både den foucaultianske (dvs. historisk-filosofiske) og det sprogvidenskabelige herkomst omtales pænt, er det tydeligt, at opslagsværkets læser bibringes det indtryk, at det nuværende diskursanalytiske arbejde primært sker inden for socialpsykologien. Ian Parker citeres for, at denne faglige udvikling, som analyserer "contrasting ways of explaining phenomena", udspringer af arbejdet indenfor "the sociology of scientific knowledge."²⁰ Løsningen på den konstaterede forvirring er således trods alt i praksis (som her i form af fremhævede centrale referencer) at fremhæve en enkelt udviklingslinie som den moderne/nyeste/eneste eller videnskabelige.

En anden vinkling fremgår af artiklen i *A dictionary of cultural and critical theory*, som også sporer diskursteoriens sprogteoretiske rødder, men passende starter med at se på ordet diskurs. Dets etymologiske rod at løbe omkring, at gå ud af kurs, er i modstrid med den mere moderne betydning af tale, samtale og på engelsk også "with a hint of a didactic purpose, sermon, treatise".²¹ Og denne "tvetydighed – eller tendens til

(19) Jonathan Michie (ed.), *Reader's guide to the Social sciences*, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago 2001, s. 392. Der er tale om en kort litteraturgennemgang af 9 centrale forfattere.

(20) Ibid. David Nightingale, der er forfatter til dette opslag er også forfatter til opslaget om Constructionism, som også primært ser konstruktivismen som udviklet og diskuteret inden for den kritiske psykologi, op.cit. s. 278, jvf. neden for i kapitel 2. Der er således måske ikke tale om en amerikansk bias, men en enkelt forfatters i øvrigt meget instruktive disciplinfor snævring.

(21) *A dictionary of cultural and critical theory*, redigeret af Michael Payne, Blackwell, Oxford 1996, s. 144 f. Begrebets historicitet understreges af *A Dictionary of literary terms* af J.A. Cuddon, Blackwell 1991, hvor det hedder: "Usually a learned discussion, spoken or written, on a philosophical, political, literary or religious topic. It is closely related to a treatise and a dissertation." (s. 249) Senere forklares brugen af termen i lingvistikken og "Latterly, the term has acquired much wider meanings and much wider implications." (ibid.) Det er teorihistorisk interessant, at Diderots Encyclopédie fra 1751-80 har et opslag på Discours, som også understreger den lærde samtale og traktat-aspektet i brugen af ordet. I opslaget Discours gives en forkert etymologisk forklaring på ordet. "I almindelighed omfatter ordet det, som stammer fra evnen til at tale og udtrykke sig og er afledt af verbet *dicere* (på latin) at sige, tale ..." Senere vægtes den kunstfærdige sammenstilling af sætninger og ord i specialiserede oratoriske diskurser og ligtaler, og den akademiske og skolastiske diskurs.

at trække i forskellige retninger” understreges, når ordet bruges til at beskrive de mere specialiserede discipliner, som i de senere år har taget ordstammen diskurs- op. For at eftervise dette tages der i dette leksikon udgangspunkt i Benveniste kontrasteret med Saussure, Descartes kontrasteret med Kant og Lacan op imod Habermas, alt sammen indskrevet i den store fortælling om postmodernismens strid med oplysningstidens fornuft med Freud og Nietzsche som bifigurer.

Tvetydigheden skal understreges endnu mere med det formål at belyse den samfundsvidenskabelige vrangforestilling af diskurs som en fast størrelse med Foucaults arbejder som fundament eller i det mindste fast referencepunkt. I Van Dijks flere steder fremhævede centrale værk *Handbook of discourse analysis* optræder der således et særligt kapitel om magtanalysen – uden een henvisning til Foucault.²² Årsagen til det bemærkelsesværdige fravær af Foucault er naturligvis først og fremmest, at bogen er fra en tid – begyndelsen af firserne – hvor Foucaults indflydelse først var begyndt at sprede sig til den engelsksprogede verden og til andre discipliner.

At Foucaults nærvær nu til dags føles overalt, ses i artiklen i den nye *Encyclopedia of postmodernism*. Mens den første halvdel af artiklen beskæftiger sig med de forskelligartede tolkninger af diskursbegrebet og afklaring af forholdet mellem tekst og diskurs, beskæftiger den anden halvdel sig karakteristisk nok udelukkende med disciplinerne filosofi, litteratur og kritisk lingvistik med en udviklingslinie, der går fra den russiske lingvist Voloshinov i trediverne til den kritiske lingvist Fairclough i halvfemserne. Det hævdes, at diskursbegrebet her har fået to beslægtede betydninger, et tælleligt og et utælleligt substantiv. Det ene benævner det sprog, som “reflects the social, epistemological, and rhetorical practices of a specific group as a discourse; the latter indicates the power of language not only to reflect these practices but also to

(22) Roger Fowler: Power in: Teun A. Van Dijk (ed.), *Handbook of discourse analysis*, vol. 4. Discourse analysis in society, Academic Press, London 1985, kapitel 5 s. 61-82. Heller ikke i Van Dijk (ed.), *Discourse as social interaction* fra 1997 er Foucault nogen central person i artiklen Discourse and politics af Paul Chilton and Christina Schäffer, s. 206-230, se s. 209.

constitute them.”²³ Som en særlig konsekvens af udviklingen af det andet begreb nævnes den franske sprogmand og historiker Pecheux, hvis standpunkt sammenfattes således:

“Institutionalized discourses represent sites where speakers and writers negotiate the power of their own institution vis-a-vis others, and work to regulate not only what objects have truth and value for the institution but also who has access to speaking and writing about them.”²⁴

Selvom der her som mange andre steder i den kritiske diskursanalyse formuleres udsagn og indsigter, der nærmer sig triviel samfundsvidenskabelig viden (dagsordensætning, access, institutionaliserede ideer og forhandling osv.), så er det min opfattelse, at selve begrebet diskurs stiller sig hindrende i vejen for påvirkning mellem disciplinerne, fordi ethvert forsøg på at bestemme det synes dømt til at mislykkes. På den ene side hævder artiklen med rette, at (en af) Foucaults karakteristik(ker) af diskursbegrebet er “praksisser, der systematisk former de objekter, om hvilke de taler”.²⁵ På den anden side indledes hele artiklen flot og fejende med tre forskellige afgrænsninger af diskursbegrebet og følgende:

“The theorist most central to postmodern definitions of discourse, Michel Foucault, hints at the complexity of the term (and his role in making it so) in his 1972 work, *The archeology of knowledge*: ‘Instead of gradually reducing the rather fluctuating meaning of the word ‘discourse’, I believe I have in fact added to its meaning: treating it sometimes as the general domain of all statements, sometimes as an individualizable group of statements,

(23) Victor E. Taylor and Charles E. Winquist (eds.), *Encyclopedia of postmodernism*, Routledge, London, 2001, s. 102. Artiklen er skrevet af David Jolliffe.

(24) Ibid. Bogen er *Language, Semantics and Ideology*, London 1982 (1975)

(25) Ibid. Citatet er fra *Archeology of knowledge*, op.cit. s. 49. Der henvises og citeres fra Faircloughs bog *Discourse and social change*, London 1992, og det hævdes, at han “acknowledges his source as Foucault”.

and sometimes as a regulated practice that accounts for a number of statements."²⁶

Herefter følger tre yderligere komplicerende definitionsdiskussioner af, hvad Foucault egentlig mente. Forvirringen forekommer ikke særlig produktiv.

For et par år siden udkom en større samling af nogle vigtige og skelsættende artikler om diskursanalysen, *The Discourse reader*. Bogen indledes symptomatisk med i overskriftsform at understrege både det mangeartede (Perspectives on discourse analysis) og det samlende (Discourse: an international movement), hvorefter der bringes en halv snes forskellige definitioner på diskurs og en henvisning til en bog, hvor endnu flere diskuteres, samt endelig en beroligende bemærkning om at flere definitioner vil følge i løbet af bogen. Som for at komme overens med sit eget usikre grundlag hævdes det, at

“Part of the explanation for the upsurge of interest in discourse lies in a fundamental realignment that has taken place, over the last two decades or so in how academic knowledge, and perhaps all, is assumed to be constituted. ... [det er] a radical questioning of how people, including academics come to appreciate and interpret their social and cultural environments ... The rise in importance of discourse has coincided with a falling off of intellectual security in what we know and what it means to know – that is, a shift in epistemology, in the theorising of knowledge (see Foucault, chapter 30)”.²⁷

(26) *Encyclopedia of postmodernism*, op.cit s. 101. Foucault-citatet er fra *Archaeology ...*, s. 80. Skulle man have behov for yderligere dokumentation af det vanskeligt identificerbare begreb, se også s. 107.

(27) Adam Jaworski and Nikolas Coupland (eds.), *The discourse reader*, Routledge, op.cit. 1999, s. 1-3. Der er tale om et eksplicit forsøg på at skabe “boundaries around an academic topic” (s. xii) med anerkendelse af alle dette emnes forskellige rødder. De 34 artikler om diskursbegrebet er ikke bare i sig selv en guldgrube, de er også en demonstration af diskursbegrebets historie og dets udspring i lingvistikken og dets blomstrende liv i sociolingvistikken, dvs. udenfor samfundsvidenskaberne. Uddraget stammer fra introduktionen til *Seksualitetens historie*.



To forhold springer i øjnene. For det første hævdes en sammenhæng mellem diskursbegrebet og en videnssociologisk set helt ny situation – måden hvorpå viden konstrueres/konstitueres – erkendelsesteoretisk skift, vending, et brud. Dette skift begrundes, at interessen for diskursbegrebet er stigende, fordi det tilsyneladende kan et eller andet i den sammenhæng. Den fremvoksende konstruktivisme er grundlaget for diskursbegrebets succes, synes der at stå. Det andet, som springer frem, er den allestedsnærværende Foucault, der også i denne generelle beskrivelse trækkes op af hatten. Der er ingen vej uden om.

1. 2. Den obligatoriske omvej omkring Foucault

Som sagt er også den centrale position, Foucault har fået, af nyere dato i samfundsvidenskaberne. Men hans position har for længst smidt ethvert tegn på historicitet og er blevet en almen, udiskuteret forudsætning. Ikke blot mangler præciseringen af hans kontekst, som er vigtig i betragtning af hans værkers polemiske og kritiske karakter, men hans udsagn er også hævet over kritisk analyse. Det synes, som om det snarere er Foucaults uomtvistelige kritiske intention og den ligeså anerkendelsesværdige kritiske funktion, hans ord har haft, end forståelsen af hans analysemetoder, der fastholder ham som akademisk ikon. Som et illustrerende eksempel på dette skal nævnes, at Foucaults kritik af marxismen og den venstreorienterede socialvidenskab først og fremmest forholdt sig til den franske partikommunisme og dermed også Althussermarxismen, mens den mange steder i Vesteuropa langt mere indflydelsesrige venstrekommunistiske eller frankfurterskole inspirerede Marx-læsning ikke blot var uden for fokus, men var ukendt for ham.²⁸ Habermas gør opmærksom på det særlige franske venstrefløjselement i Foucaults udvikling og placerer ham i "koret af skuffede ma-

(28) Se G. Raulet, Structuralism and post-Structuralism: An interview with Michel Foucault in: *Telos* no 55, s. 195-211, her s. 200. Henvisningen stammer fra Stefan Breuer, Foucault and beyond: Towards a theory of the disciplinary society in: *International social science journal* no 120, 1998, s. 235-247, her s. 238. Breuer refererer bl.a. en række Habermas-inspirerede kritikker af Foucault og leverer selv en fremragende kritik af Foucaults magtbegreb.



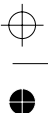
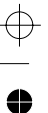
oister fra 1968", der var under indflydelse af den særlige "mood", som beredte jordbunden for de nye franske filosofers formidable succes.²⁹ Man kan være enig eller uenig i denne dom, men konkret viden om den historiske situation og det intellektuelle miljø gør det indiskutabelt problematisk at tage Foucaults marxismekritik, som udtryk for Marx-kritikken³⁰. Kort sagt gælder det om at studere konteksten, før historikeren Foucaults kritik af samfundsvidenskabelige analyser af netop stat og magt, disciplinering og ret erklæres for epokegørende og grundlagsændrende. Det er uden for enhver tvivl, at Foucault har inspireret til megen nytænkning – og plattenslageri. Netop derfor er der grund til (som f.eks. med Marx) at være yderst forsigtig – især med de citater fra Foucault der passer en selv, som f.eks. den berømte sætning hvor han bl.a. placerer sig selv i den filosofiske tradition fra "Hegel over Nietzsche og Max Weber til Frankfurterskolen"³¹.

Uanset vurderingen af Foucaults betydning optræder det berømte blik, den særlige tolkningsramme, som tilskrives ham, ofte et eller andet sted som reference, hentydning eller direkte reverens. Det er derfor værd at give en særlig opmærksomhed til den encyklopædiske for-

(29) Jürgen Habermas, *The critique of reason as an unmasking of the human sciences*: Michel Foucault in: Michael Kelly (ed.), *Critique and power*, op. cit. s. 65. Mitchell Dean, *Critical and effective histories*, op. cit. kapitel 7, Habermas' modernist translations, s. 120-140 giver en helt anden og Foucault-positiv tolkning af debatten, men viser ligesom i sit afsnit om Frankfurterskolen, s. 109 ff., ikke noget, der svækker indtrykket af en manglende indsigt i den tyske diskussion indtil sent i Foucaults forfatterskab.

(30) Det samme gælder den Althusser-inspirerede kritik af Marx, som Laclau og med ham danske diskursteoretikere fremfører, se hertil Nils Bredsdorff og Leif Hansen, *Politikkens primat, anmeldelse af Rene B. Bertramsen, Jens Peter Frølund Thomsen og Jacob Torfing, State, economy and society*, Unwin Hyman, London 1991 in: *Grus* nr. 34, dec. 1991, s. 97-106 og Frølund Thomsens svar i *Grus* nr. 36, s. 113-114.

(31) Thomas McCarthy, *The critique of impure reason: Foucault and the Frankfurt School* in: Michael Kelly (ed.), *Critique and Power*, op.cit. s. 243-282, her s. 259. Ikke bare Foucaults forhold til Frankfurterskolen, men også til Oplysningstiden er hyppige referencepunkter for hans tilhængere i debatten. Ud over de nævnte bidrag skal her nævnes to andre diskussioner af Foucaults uhyre komplicerede og tvetydige forhold til oplysningstiden, rationalismen og det moderne i diskussionen om Kant, som burde stoppe den type af uspecificerede referencer: James Schmidt og Thomas E Wartenberg, *Foucault's Enlightenment: Critique, Revolution and the fashioning of the Self* in: Kelly (ed.), *Critique and power*, op.cit. s. 283-314, og Maurizio Passerin d'Entrèves, *Critique and enlightenment: Michel Foucault on 'Was ist Aufklärung?'* in: Norman Geras og Roger Wolker (eds.), *The enlightenment and modernity*, Macmillan, London 2000, s. 184-203.



klaring på den centrale betydning, han har fået tildelt i diskursanalysernes historie. Een af tolkningerne af årsagerne til denne position kan sammenfattes i, at han var den rigtige mand, det rigtige sted på det rigtige tidspunkt. I *Concise encyclopedia of philosophy of language* beskrives en del af forhistorien i opslaget om den litterære strukturalisme og semiotikkens historie med udgangspunkt i den formalistiske bevægelse i århundredets begyndelse. Når der er grund til at nævne denne fremstilling, er det fordi Foucault selv nævner formalismen snarere end strukturalismen (der betragtes som kulminationen af den førstnævnte bevægelse) som baggrund for sin egen historie:

“I would like to reassess the history of formalism and relocate this minor structuralist episode in France – relatively short, with diffuse forms – within the larger phenomenon of formalism in the 20th century, as important in a way as romanticism or even positivism was during the 19th century.”³²

Oversættelses- og udgivelseshistorierne (fra engelsk til fransk og omvendt og fra russisk til de førstnævnte) viser hen til en række andre “historier”, som præger de sidste årtier af forrige århundrede. Bakhtins og Voloshinovs arbejder blev oversat og gjorde stort indtryk i Paris i slutningen af 1960’erne, og denne begivenhed faldt sammen med, at dele af den franske strukturalisme blev kritiseret og videreudviklet af nye folk, som bevægede sig mod det, der senere kunne iagttages som poststrukturalismen. Bakhtins kritik af Saussure blev yderst “læselig” og betydningsfuld netop i denne situation.³³ Artiklen tilføjer ud over den europæiske formalisme en række andre centrale “bevægelser”, hvoraf især de anglosaksiske kritiske og sociologisk orienterede lingvistiske analyser fremhæves.

(32) Se Gerard Raulet, *Structuralism and post-structuralism: An interview with Michel Foucault*, op.cit. s. 197. Igennem hele interviewet vender Foucault igen og igen tilbage til den konkrete og set i bakspejlet formidabelt provinsielle franske situation med dens sammenhæng med det akademiske sproglige og litterære liv.

(33) *Concise encyclopedia of philosophy of language*, Peter V. Lamarque (ed.), Elsevier, Oxford 1997, s. 130 f. Blandt de afgørende tekster fra periodens ‘nye folk’ nævnes Barthes’, Kristevas, Derridas og Foucaults.



I og med at artiklens vinkel er den litterære strukturalisme og semiotikken, vægtes naturligvis strukturalismens litterære nedslag. Det er således karakteristisk, at Saussures strukturalisme her udsættes for kritik: "What Saussure excluded from the linguistic system as parole (i.e. all the social and contextual factors to do with language use) was precisely what critical linguistics, social semiotics and post structuralism have later wanted to deal with." (*Concise encyclopedia of philosophy of language*, 1997: 135) Artiklen byder nærmest på en dekonstruktion af det saussureske system. Saussure hævdede, at "årsagerne til lingvistiske forandringer (diakroni) er ekstrasystemiske, tilfældige (accidental) og må udelukkes fra en synkron beskrivelse", mens Roman Jakobson hævder, at

"lingvistiske forandringer 'trigges af'/igangsættes af modsætninger (contradictions) i sproget selv og er underkastet systemets regler. ... systemet er for ham et komplekst felt af synkrone og diakrone elementer, revolutionære og konservative kræfter, og det er i en konstant tilstand af ustabil (disjunctive) ligevægt og uligevægt ..."³⁴

Citaterne kan synes lidt eksotiske i en undersøgelse af samfundsvidenskabelige diskursanalyser, men de fremhæves her af en speciel grund. Dette glimt af de interne sprogvidenskabelige diskussioner, som forløber parallelt med, at Saussures navn begynder at optræde i samfundsvidenskabelige arbejder som symbol på en bestemt teoriorientering, er endnu en illustration af problemerne med at overtage argumentationsfigurer fra andre fagområder og gøre det inkompetent, dvs. uden synlig viden om figurens historie og kontekst. At dette ikke er en ny eller særlig anti-postmodernisme kritik fremgår af, at f.eks. Bourdieu præciserer, at han i tresserne var meget lidt tilbøjelig til at gå med på den "mekan-

(34) Op. cit. s. 137. Det er karakteristisk, at denne kritik af Saussure og strukturalismen ikke medtænkes i brugen af Saussure i diskursanalytiske sammenhænge, mens den er eksplicit med i en af den sproglige vendings andre samfundsvidenskabelige forfattere, Bourdieu, se *In other words*, op. cit. s. 6, 13 og 95 f., det sidste sted for en inddragelse af Bakhtin for en kritik af Saussure.



nistiske overførsel af Saussure og Jakobson til antropologi eller semiologi, som var den almindelige praksis.”³⁵ Enhver med kendskab til fagkrittikkens skæbne i begyndelsen af halvfjerdserne kender det samme problem med overførsel af de marx’ske begreber fra kritikken af den politiske økonomi til alle mulige analyseområder inden for bl.a. humaniora.

I en anden artikel i den sprogfilosofiske encyklopædi forfølges et andet spor – pragmatikken, socialemiotikken – og her gives endnu et godt eksempel på, hvorledes en række afgørende videnskabelige retninger “mødtes” og skabte betingelserne for ‘Foucault-effekten’. Først fastslås pragmatikkens og den social-kritiske tendens i lingvistikens udspring i studenterrevolterne i 1968. (*Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, 1997: 417) Derefter skitseres igen den række af forskellige skoler og videnskaber, der har bidraget til udviklingen. Her skal kun fremhæves den ene og det med et andet formål. Overskriften er Den filosofiske tradition, og ikke overraskende er der tale om den engelske sprogfilosofi:

“Originating in the British critical tradition of language investigation (illustrated by names such as Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein, John L. Austin, Gilbert Ryle and others of the school of “ordinary language philosophy, and many more), this tendency was virtually unknown outside the UK until the late 1960s. It was only after the publication of Austin’s student John Searle’s landmark work *Speech act* (1969) that the first inroads into what later became known as pragmatic territory were made by Chomsky’s rebellious students; to their great surprise, they found the region populated and partly cultivated by people such as those mentioned above ...” (*Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, 1997: 418)

(35) *In Other words*, op.cit. s. 6. Det samme gælder selvfølgelig den anden vej rundt, f.eks. overførslen af magt- og disciplineringsbegrebet som central forklaringsvariabel til humaniora. Jeg har flere gange understreget det provinsielle aspekt i de opslag, der hylder Foucaults magtbegreb. Foucault har hverken opfundet magt- eller disciplineringsbegrebet eller systematisk forholdt sig til de samfundsvidenskabelige formuleringer af temaet – hvis nogen skulle være i tvivl, så læs Herman Knudsens stadig fremragende bog *Disciplinering til lærarbejde*, Ålborg 1981 eller ovenfor nævnte Stefan Breuer, *Foucault and beyond*, op.cit.

Ikke blot var denne nu så berømte sprogfilosofi nærmest ukendt uden for (engelske) universiteter – hvilket er interessant, når det betænkes, at Wittgenstein er ved at få samme symbol- og citationsstatus i samfundsvidenskaberne som Foucault (og Saussure)³⁶ – men den bog, som formodentlig har lagt navn til begrebet Linguistic turn, og som er den indflydelsesrige og autoritative præsentation af vendingen, er selv formidabelt snævert anglosaxisk. Rorty giver i denne bog Gustav Bergman paterniteten til begrebet 'den sproglige vending' i en artikel fra 1953. (Rorty, 1970: 9, 63) Og ganske vist er hver disciplin formodentlig af hensyn til sin selvagtelse nødt til at have sin egen sproglige vending – således tidsfæster Brian Fay historikernes sproglige vending til 1973 og Hayden Whites bog *Metahistory*³⁷ – men disse fremstillinger og de akademiske disciplinkampe udstiller den gensidige udelukkethed eller de akademiske miljøers isolerethed og står i grel modsætning til den aktuelle måde at tænke teoriensatser som et tage-selv-bord eller mere mondænt en åndelig buffet til udviklingen af samfundsvidenskabelige teorier.

Sprogfilosofiens enkelte elementers store betydning for diskursteorien, socialkonstruktivismen og postmodernismen rejser det samme problem om "ikke-penetration" mellem ensartede tænkemåder eller ensartede problematikker, som Foucault rejser i forhold til Frankfurter-skolens manglende gennemslag i de yderst særlige intellektuelle for-

(36) At dette er yderst problematisk demonstreres desuden tydeligt af den komplicerede oprindelses- og virkningshistorie af Wittgensteins modernitetskritik, som von Wright blot skitserer i sin artikel Wittgenstein og det tyvende århundrede in: Georg Henrik von Wright, *Myten om fremskridtet*, Munksgård, Kbh. 1994, s. 90-110.

(37) The linguistic turn and beyond in contemporary theory of history in: Brian Fay, Philip Pomper, Richard T. Vann (eds.), *History and theory, Contemporary readings*, Blackwell, London 1998, s. 1-11, her s. 2. Den sproglige vending placeres inden for en større "discursive turn", som kan tidsfæstes til Kuhns berømte bog *The structure of scientific revolutions* fra 1962. Det kunne blot være udtryk for faglig selvoptagethed, men af de andre skribenter og disciplinære inspirationer, der nævnes, er ikke een fælles med Rortys "genealogi", hvorfor udviklingslinierne må være adskilte. Disciplinforsnævringen er total. Det betyder, at de problematikker, som er centrale i andre discipliner, f.eks. relativismen, kun berøres perifert, hvilket skæmmer den i øvrigt spændende fremstilling af de to modsatrettede grundholdninger – den retoriske og den videnskabelige – pendulagtige op- og nedture gennem de sidste par tusinde års idehistorie.

hold i Paris.³⁸ Og det gør antallet af forvrængning og tab af mening/ tilføjelse af lokal mening til et meget vigtigt problem inden for en international præget debat (gennem de seneste 10 år) som diskursteorien.

Den i høj grad anglosaxiske lingvistiske pragmatik opdeles senere i artiklen i *Concise Encyclopedia* i en mikro- og makropragmatik, hvor den sidste udvikler sig af den sociolingvistiske interesse for underprivilegerede og tosprogliges situation hen mod interessen for diskursanalyser i repressive respektive emancipatoriske aftapninger og tilsvarende studier af de institutionelle og institutionaliserede sprog (medicinske, politiske og undervisningsmæssige). (*Concise encyclopedia of philosophy of language*, 1997: 428) De mange parallelltløbende udviklinger, faglige diskurser, og de bemærkelsesværdige tilfældigheder og sammenfald, understreger nødvendigheden af at være opmærksom på, hvordan et begreb – "Diskurs" – som får en særlig form under ganske særlige vilkår, kan pustes op og så at sige dække en lang række lige så særlige begreber og undersøgelser inden for sprogvidenskab og filosofi som et samlingspunkt. Som det hedder:

"As a general cover term, the word 'discourse' (originally introduced in this sense by Michel Foucault ...) is used to indicate the ensemble of the conditions that determine use of language, yet are invisible to the (linguistically otherwise) untrained eye. Another, more traditional use of the term 'discourse' is found in the expression 'discourse analysis' as used by many to indicate a closer concern for traditional linguistic methods in dealing with everyday language use than is shown, for example, in con-

(38) Raulet op. cit., s. 200 og s. 210. Foucault giver en for mig hidtil uset selvkritik her og siger direkte, at et større kendskab til Frankfurterskolen havde kunnet spare ham for mange bitre fejltagelser og omveje. Den efterfølgende diskussion af den kritiske teoris undersøgelse af oplysningens/fornuftens tvedeling, dvs. den instrumentelle fornufts ødelæggelse af oplysningsprojektet er mere spændende end den normale opstilling af poststrukturalisten Foucaults afvisning af den kritiske teori og den der iboende marxisme.





versation analysis. In this latter sense, discourse analysis is close to what is often called 'text linguistics'...³⁹

Mens denne leksikalske skitse af diskursbegrebets fremkomst næsten sætter Foucault på plads i historien med udgangspunkt i en accept af hans (tilfældige) rolle som ophavsmand til den nu betydningsfulde samfundsvidenskabelige teori om diskurser, anlægges en helt anden vinkel af en ny undersøgelse: Foucaults position som allestedsnærværende founding father er en misforståelse og skyldes måske et psykologisk behov for en sådan "urfader"? Foucault grundlægger ikke nogen diskurstheori, tværtimod kritiserer han den (på det tidspunkt) eksisterende. Sverre Raffnsøe tager udgangspunkt i den herskende foucault-forståelse og citerer som eksempel en dansk lærebog i diskursanalyse for at sige, at Foucault "var den, der for alvor satte gang i diskursanalysen, både ved at udvikle teori og begreber og gennem en række empiriske undersøgelser."⁴⁰

Raffnsøe viser nu – overbevisende efter min opfattelse – at det er tvivlsomt, om Foucault kan betragtes som ophavsmand eller igangsætter til diskursanalysen eller diskursbegrebets centrale position. Han hævder også, at "det er ret uklart, hvorvidt han overhovedet selv har

(39) Op. cit. s. 428 f. Diskursbegrebets nye udbredelse går langsommere end man skulle tro fra den mondæne brug af ordet i akademiske sammenhænge. Men måske er det blot udtryk for, at ordbogs- og leksikonredaktører er konservative. Således ses under opslaget diskursanalyse i den danske Nationalencyklopædi ingen artikel men en henvisning til begrebet tekstlingvistik.

(40) Raffnsøe, *Historie- eller diskursanalyse? En introduktion til Foucaults Les Mots et les choses og L'archéologie du savoir*, COS-rapport 4/1999 s. 3, citeret er fra Marianne Winther Jørgensen og Louise Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999, s. 21. Da det let kan komme til at tage sig ud, som om netop disse to forfattere er enestående galt afmarcheret, skal forinden Raffnsøe diskuteres, her fremdrages en international lærebogsversion af samme meget udbredte forståelse. Diskursbegrebets anvendelse inden for lingvistik, litteratur og filosofi beskrives kort, men " ... here, the concept of discourse is purely textual or linguistic, and its analytical focus restricted to small segments of speech or writing. For critical discourse analysts such as Michel Foucault, by contrast, 'discourse formations' refer to regular bodies of ideas and concepts which claim to produce knowledge about the world." David Howarth, *Discourse theory*, op.cit. s. 116. Interessant nok lyder det senere: "Following Foucault's more critical perspective, this chapter focuses on the writings of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe ..." (ibid.). Det er den kritiske intention, der gør det muligt at komme med løse citater fra og hints til Foucault, snarere end det er hans teoretiske arbejde.



bedrevet diskursanalyse.” (Raffensøe, 1999: 3) Foucaults bog *Ordene og tingene*, der er i centrum for Raffnsøes artikel, er en analyse af udviklingen inden for humanvidenskaberne med henblik på at forstå især strukturalismens opkomst: “Det han søger at belyse er baggrunden for det, man har kaldt den lingvistiske vending, eller med den gængse engelske betegnelse: ‘the Linguistic turn’”.⁴¹ Gennem en omhyggelig læsning af de centrale værker (og dermed også de forholdsvis få centrale citatsteder) demonstreres, hvorledes Foucault bestandig understreger sin diskursanalyses historiske betingethed eller “situerethed” og sin modstand mod at ophøje diskursbegrebet til en overhistorisk metodologi.

Det afsluttende afsnit ‘Foucaults “diskursanalyse”’ med distancerende anførelstegn har form af en i bedste forstand kritisk manual for enhver, der vil støtte sig til Foucaults autoritet ved at henvise til hans rolle som kritisk kritiker eller grundlægger af diskursanalysen. Her insisteres på sammenhængene mellem de forskellige diskursbegreber, arkivet, de ikke diskursive niveauer og den historisk konkrete analyse af diskursens mulighedsbetingelser. Det præciseres, hvad Foucault mener (og dermed hvad han med rimelighed kan bruges til), men det er fortsat – for mig – helt uoverskueligt, hvad den enorme bygning med tre forskellige diskursniveauer (og begreber) og endnu et overgribende niveau, arkivet, i grunden skal anvendes til. (Raffensøe, 1999: 58, 55 f.) Det rummer, med mindre man omhyggeligt anvender Raffnsøes tekstudlægning, en mulighed for, at diskurs kan betyde alt og at en konkret kritik af en diskursanalyse altid kan mødes med et argument om, at der er tale om en analyse på et andet niveau. Jeg er ikke kapabel til at gå dybere ind i problemstillingen, som i Raffnsøes udlægning afklarer en række for længst rejste kritiske spørgsmål, men for mig samtidig skaber nogle nye. Her skal blot refereres Raffnsøes afsluttende præcisering:

“Som gennemgangen af *Les mots et les choses* har vist, anlægges det diskursanalytiske niveau selv i den begrænsede fase af for-

(41) Op. cit. s. 17, se også fremstillingen af tilknytningen til det særlige franske litterære miljø, *Le nouveau roman*, s. 51 f.



fatterskabet, hvor diskursen spiller en central rolle, primært som led i en analyse af, hvorledes det dog er gået til, at vi er begyndt at koncipere alt det, vi møder som diskurser. I sin diskursanalytiske fase tager Foucault altså afsæt i det forhold, at diskursanalysen synes at være blevet vores selvfølgelige overgribende og uomgængelige horisont; men det gør han netop for at vise denne horisonts historiske betingethed og for således at forskyde det selvfølgelige. Foucault anlægger en diskursiv analytik for at lægge afstand til diskursen som en selvfølgelig overgribende horisont og for at distancere sig fra diskursanalysen som teori og metode." (Raffensøe, 1999: 62)

For at få den nødvendige distance til både diskursanalysernes, Foucault-skolernes og også samfundsvidenskabernes underkastelse under den sproglige drejning – og for at øge den produktive forvirring – er det på sin plads at citere omhyggeligt, hvad den Foucault-inspirerede franske historiker Roger Chartier med udgangspunkt i en kritisk formulering af *The linguistic turn* siger om et af de centrale punkter i Foucaults teori om diskurser:

"We all know of the 'linguistic turn' proposed to historians of texts and practices: to hold language as a closed system of signs that produce meaning merely by the way their relations function; to think of social reality as being constituted by language, independent of any objective reference. ... In contrast to these formulations, Foucault ... helps us to recall that one cannot reduce the practices that make up the social world to the "rationality" that governs discourses. The logic commanding the operations that construct institutions, dominations, and relations is not the same hermeneutic, logocentric, scriptural logic that produces discourses. That practices, articulated with but not homologous to discourses, are not reducible to discourses can be considered the fundamental partitioning principle in all cultural history, which is by that token invited to avoid unguarded use



of the category of 'text', too often used to designate practices whose procedures in no way obey the 'order of discourse'."⁴²

Således opfordret til agtpågivenhed over for uforsigtig anvendelse af begreber som tekst og diskurs er der på tide at få et indtryk af, hvorledes disse begreber er blevet transponeret og transformeret til samfundsvidenskabelige sammenhænge. Enhver generel henvisning eller hint til Foucaults brug af diskursbegrebet bør overses eller checkes grundigt.

1.3 Det samfundsvidenskabelige blik

Diskursbegrebets mangetydigheder og forskelligartede ophav har været fremdraget for eftertrykkeligt at illustrere den kendsgerning, at diskurs-diskurserne grundlæggende er præget af deres historie og af, at en meget betydelig del af de diskursbærende og -udviklende forskere er litterater, sprogfolk, æsteter og historikere. På samme måde kan det formodentlig vises om diskurserne om det postmoderne – som i øvrigt er flettet sammen med diskurs-diskurserne – at de er grundlæggende præget af deres udspring i arkitektur- og kunstdiskurser.⁴³ Jeg havde i min oprindelige planlægning af analysen af diskursbegrebet besluttet overhovedet at undgå at inddrage samfundsvidenskabelige leksikale fremstillinger af begrebernes udvikling, fordi de kunne mistænkes for at undvige denne historicitet og prestigenedsættende humanistiske forbindelse til fordel for en mere glat og uinteressant, men samfundsvidenskabelig "passende" fremstilling.⁴⁴ Det stod ikke helt så slemt til, som jeg havde troet. Af 26 i snæver forstand samfundsvidenskabelige, almene opslagsværker, udgivet efter 1990 havde

(42) *On the edge of the cliff*, op.cit. s. 68 f. Chartiers foucault-læsning er samtidig en læsning af den franske historieforskings arbejde med den franske revolution og oplysningsfilosofien.

(43) Den bedste fremstilling af "postmodernismens" udvikling jeg er stødt på, er Perry Andersons, *The origins of postmodernism*, op.cit. Det er herfra, inspirationen til at vove denne påstand kommer.





(44) Jvf. som eksempel Frølund Thomsen op.cit., s. 172 nederste halvdel af siden for sådanne mere glatte formuleringer af det samme som netop er refereret.

18 et opslag på begrebet diskurs eller afledninger heraf. Af disse 2/3 havde 2 intetsigende, glatte og i ordets dårlige forstand leksikalske opslag, og yderligere to beskæftigede sig udelukkende med Habermas' retlige diskurstheori uden henvisninger til den øvrige debat. Alt efter temperament kan man hæfte sig ved, at halvdelen af disse samfundsvidenskabelige opslagsværker, den etablerede viden, har fagligt set rimelige, historisk bevidste opslag på diskursbegrebet mm. Diskvalificerer man derimod de opslag, som primært og udiskuteret hænger diskursbegrebet op på Foucault som 'founding father', er resultatet ikke opmuntrende, men bekræfter snarere den oprindelige mistanke. En egentlig kritisk viden om diskursbegrebet skal stykkes sammen af forholdsvis få samfundsvidenskabelige værker, hovedparten vil direkte misinformere, og det er nødvendigt at supplere med nogle af de ovenfor nævnte og anvendte humanistiske værker.⁴⁵ En række eksempler skal vise spændvidden og problemerne i opslagene.

Det meget omfattende *Lexikon der Politik* starter således:

"Diskurs er et siden 70'erne inflationært brugt begreb til at betegne fag-, tema- og subsystemspecifikke sprogspil ... Men ana-

(45) Ud over de 12 generelle samfundsvidenskabelige værker, som er eller bliver inddraget og citeret, er anvendt 14 yderligere. Af disse er *The Blackwell companion to political sociology*, London 2000 og *The international encyclopedia of public policy and administration*, Westview Press, Boulder 1998 karakteriseret ved at beskrive Habermas' diskurstheori, mens *The Blackwell dictionary of twentieth century social thought* redigeret af Outhwaite og Bottomore, London 1993 og *Key concept in communication and cultural studies*, Routledge, London 1994, hvis de læses sammen, giver et rimeligt indtryk af diskursanalyseproblematikken i den her diskuterede version. Det samme gælder *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Argument, Hamburg 1995, som desuden må fremhæves for sin grundige indføring i Althusser eller den franske marxismetradition og dens sammenfletning med Foucault, som sjældent fremstilles. De øvrige er *Handbook of social theory*, Sage, 2001, *International handbook of sociology*, Sage 2000, *Blackwell dictionary of sociology*, 1995, *International encyclopedia of government and politics*, Fitzroy Dearborn, 1996, *International encyclopedia of sociology*, Fitzroy Dearborn, 1996, *The Penguin dictionary of politics*, 1993, *The Penguin dictionary of sociology*, 1994, Andrew Heywood, *Political ideas and concepts – an introduction*, Macmillan 1994, *Encyclopedia of government and politics*, Routledge, 1992. De værker, som er understreget, har intet opslag på diskurs mm. Der er ikke tale om repræsentativitet eller systematik i udvælgelsen. Der er tale om et kvalificeret bud på rimeligt almene (trods disciplinbegrænsende navne) velanskrevne håndbøger taget fra Roskilde Universitetsbiblioteks samling. Resultatet kan naturligvis også blot sige noget om kvaliteten af sådanne bibliotekariske værktøjer. Slå selv efter.



lysen af den politiske diskurs har altid, om end ikke under opslagsordet diskursanalyse, hørt til den politiske og socialvidenskabelige forsknings kerneområder ... Disse forskellige, overvejende tolkende (interpretative) forskningsområder udvikler sig imidlertid, adskilt efter hver sin videnskabelige skole, disciplin eller sprogligt kulturelle grænse, i vid udstrækning uden forbindelse ved siden af hinanden.”⁴⁶

Der refereres i denne tekst til to mere generelle strømninger; den ene er den anglosaxiske debat om discourse analysis med udgangspunkt i den kritiske lingvistik og den politiske diskurs i traditionel forstand og den anden er diskussionen om datagrundlaget for især analysen af politiske symboler, verdensbilleder, tydningsmønstre osv. Hverken Foucault eller magtanalyserne er nævnt. Denne korte og lidt distancerede vinkel på begrebet er ikke usædvanlig og går igen i det nyere danske *Leksikon i statskundskab*, der kort slår fast, at “termens indhold er omdiskuteret inden for samfundsvidenskaben”. (*Leksikon i statskundskab*, 1997: 43) Det lykkes dog at give en relevant bestemmelse: at diskurs er “et system af udsagn, som sammenholdes og afgrænses af udsagn, der tilhører samme system”. Diskurser antages “metodisk at gå forud for de enkelte udsagns mening og betydning,” hvilket formentlig skal betyde, at tolkningsrammen sætter betydningen af den enkelte ytring. Det uddybes en smule i beskrivelsen af en “alternativ definition”, hvor en diskurs udgøres af

“en serie sproghandlinger, som holdes sammen af en opstilling af ligeartede udgangspunkter og retoriske bevæggrunde. Ud fra denne definition antages diskurser metodisk at gå forud for afsenderen og dennes motiv, men ikke i forhold til ytringens mening og betydning.” (*Leksikon i statskundskab*, 1997: 43)

(46) *Lexikon der Politik*, hrsg. von Dieter Nohlen, C.H. Beck, München 1994, Bd. 2 Politikwissenschaftliche Methoden, opslag Diskursanalyse s. 85, skrevet af Karl-Werner Brand. Et meget spændende og upåagtet eksempel på orienteringen mod sproget i den danske politiske analyse er Jørgen Paldan, *En bog om politik*, forlaget Fremad, Kbh. 1957, som bl.a. er inspireret af engelsk sprogfilosofi, jvf. s. 41.

Som om forfatteren har fået lidt dårlig samvittighed over disse afgrænsninger, slutter han med at sige, at begrebet diskurs ofte bruges med afsæt i en af disse bestemmelser til at betegne "et system af udsagn eller en serie af ytringer, som enten refererer til politiske fænomener, eller som har politiske konsekvenser". Opslaget er mest oplysende om begrebets placering i den officielle statskundskab i kraft af alt, det der ikke står.

Anderledes ser det ud med det parallelle *Leksikon i sociologi*, der ganske lovende også indleder med at konstatere, at termen anvendes "i såvel meget løse betydninger (der kan være modeprægede) som i mere specifik betydning ... (termen) betegner en form for sproglig kommunikation".⁴⁷ Der gives en kort hentydning til funderingen i sociolingvistikken, og diskursanalyse beskrives som en "fællesbetegnelse for en række ret forskelligartede angrebsmåder til studiet af diskurser og deres organisering", som har det til fælles, at de ser på ytringernes kontekst, og at de ser, at de fremdragne diskursive "regler eller mekanismer er primære i forhold til de enkelte diskursdeltageres hensigter, og afgørende præger eller ligefrem bestemmer betydning og indhold i kommunikationen". (*Leksikon i sociologi*, 1998: 51) Det fremhæves, at diskursanalyser inden for sociologien især har været inspireret af Foucault og hans diskursformationer: "en større, samlet og sammenhængende diskurs med egne begreber, temaer, koder og udtryksformer, der organiserer virkelighedsopfattelse, således at nogle tolkninger dominerer og andre undertrykkes". Sociologiske diskursanalyser antager "som regel", at diskursen er en social praksis, der "påvirker aktørernes forestillinger" om virkeligheden, og at de "dermed også påvirker sociale handlinger, magtforhold og dannelsen af sociale strukturer ... Meget vidtgående positioner vil hævde, at virkeligheden simpelthen består af – eller er genereret af – diskurser". (*Leksikon i sociologi*, 1998: 51)

Artiklen nævner Laclau og Mouffe som en "marxistisk gren af diskursanalyser", der bl.a. ser på, hvorledes "diskurser hænger sammen med klasseinteresser".⁴⁸

(47) *Leksikon i sociologi*, redigeret af Heine Andersen, Thomas Brante og Olav Korsnes, Akademisk forlag, Kbh. 1998, s. 51 f. Opslaget er skrevet af Heine Andersen.

(48) Op. cit. s. 52, dette bør ikke føre til misforståelser: Opslaget er et af de bedste kortere opslag.



I de fleste opslag hvor diskurs og konstruktion nævnes eller behandles, fremdrages også den særlige forbindelse til postmodernismen, som behandles af Andrew Heywood i hans herligt 'understatede' opslag om Discourse i *Key Concepts in Politics*:

"Political and social theorists sympathetic to postmodernism have been attracted to discourse theory for a number of reasons. These include that it recognises that meaning is not implicit in social objects and practices but is historically and politically constructed, and that it can uncover social antagonisms and struggles for hegemony that conventional theory ignores." (*Key concepts in politics*, 2000: 87f.)

Set med de encyklopædiske briller, som hidtil har været i brug, må det nok konstateres, at diskursanalysen ikke forekommer den etablerede samfundsvidenskab som et stort eller interessant udspil og i hvert fald ikke ses som en påtrængende kritik. Det er som sagt indledningsvis, og ment alvorligt, en skam. Først og fremmest fordi diskursanalyserne faktisk sætter ind det samme sted, hvor samfundsvidenskaberne for tiden er mest spændende, i debatterne mellem de forskellige versioner af nyinstitutionalismen. Eller sagt med en diskursanalytikers, Iver Neumanns, ord, drejer det sig om:

"... hvorledes man tilordner verdier, institusjoner og virkeligheder til hverandre. En af diskursanalysens styrker, er nettop at man kan få frem interessante koblinger her. ... Diskursanalysen har vært befriende som en påminnelse om at det ikke går an å bedrive samfunnsvitenskap uten a studere mening." (Neumann, 2000: 45)

Når der er grund til at fæstne sig ved denne vurdering, er det fordi Neumanns pragmatiske holdning til diskursanalysen også giver ham mulighed for at se de problemer, som rummes i den. I forbindelse med diskussionen af transformationen af diskursanalysen fra det humanistiske til det samfundsvidenskabelige institutionaliserede vidensfelt



(diskurs) er det befriende at læse en Foucault-fan skrive om arbejdet med de foucaultske "diskursanalytiske strategier":

"Men da støter man umiddelbart på et problem, nemlig at Foucault ved siden af å være samfunnsviter, også er historiker og filosof. Han stiller grandiose spørgsmål, og besvarer dem med like grandiose sveip. Er man interessert i tektoniske skifter i stor skala, er det bare å sette i gang. Problemet er at en samfunnsvitenskaplig praksis også må kunne spore social endring i mindre skala ..."⁴⁹

To yderligere samfundsvidenskabelige opslag skal til slut fremhæves frem for andre. Det ene fordi det på god vis sammenfatter diskursanalysernes mangeartede rødder, og det andet fordi det er skrevet af diskurstoriens fader, Ernesto Laclau selv, og understreger et par hidtil uomtalte pointer. Opslaget 'discourse analysis' i 1996 udgaven af *The social science encyclopedia* giver et spændende indtryk af diskursanalysen i sin seneste udviklingsfase fra halvfemsernes begyndelse og midte og før den blev til etableret samfundsvidenskabelig subdisciplin. Indledningens let distancerede beskrivelse af situationen er værd at citere igen, fordi den også beskriver det tiltrækkende ved det nye:

"Here social and cognitive psychologists have come into creative but sometimes rather uncomfortable contact with sociologists, philosophers, rhetoricians, linguists and literary theorists as they rework their theoretical ideas in the terrain of discourse (itself a contested notion)."⁵⁰

(49) Iver B. Neumann: Diskursens materialitet in: Dansk sociologi nr. 4 2000, s. 30. Ved en nærlæsning kunne man hæfte sig ved Neumanns forskrivning – 'tektoniske skifter i stor skala' er vel en overflødig pointering, som dækker over en usikkerhed på, hvad disse grundlæggende skift egentlig er – men hans forsøg på at analysere sig frem til meningen bag diskursens materialitet, dvs. et diskursbegreb der rækker videre end det rent sproglige, er spændende især inden for hans eget hovedinteresseområde, dannelsen af national identitet.

(50) *The social science encyclopedia*, Routledge 1996 op.cit. Opslaget skrevet af diskurspsykologen Jonathan Potter. Som nævnt er der i *The Blackwell dictionary of Twentieth century social thought* en glimrende og til den her citerede parallel fremstilling af diskursbegrebets 'genealogi': "Begrebet diskurs hos Voloshinov, Bakhtin og andre fra Bakhtin kredsen, og beslægtede



Der skelnes mellem tre eller fire forskellige tilgange eller udviklingslinier, hvor af de to første er gammelkendte, dels studiet af lingvistiske enheder større end sætningen, hvor som det hedder "håbet er, at noget af den succes, som den lingvistiske analyse har haft med mindre enheder kunne gentages på dette område", og dels en diskursanalyse som er udsprunget af klasserumsobservationer, hvor målet er at tilvejebringe en systematisk model for typiske interaktionsmønstre i denne sammenhæng og senere i andre sociale strukturerede situationer, læge-patient relationen f.eks. Ved siden af disse lingvistisk dominerede tilgange er der en mere sociologisk og litterært inspireret tilgang. Her er målet ikke at udvide den lingvistiske indsigt, men derimod at "finde en alternativ vej til at lave samfundsvidenskab som er langt mere responsiv over for ideen at tale og skrift – uanset om det er et interview, et spørgeskema eller en hverdagsamtale – er orienteret mod handling".

Det lidt usædvanlige ved denne påpegning af den sproglige vending i samfundsvidenskaben er, at det hævdes, at den udvikles via Social studies of science, dvs. at det er undersøgelserne af de naturvidenskabelige konstruktionsprocesser, som bærer denne udvikling. Formodentlig er der tale om en særlig engelsk vinkel, hvor denne

"approach has been reworked by social psychologists who have built a more explicit theoretical grounding which draws upon ideas from both ethnomethodology and post-structuralist thinking (particularly the works of Barthes and of Foucault, who sometimes are described as a continental discourse analyst)"⁵¹.

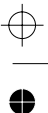
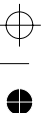
Og traditionen har udviklet sig til at kunne "på kritisk vis kaste lys over 'ageism'", sexism og racisme.

Det andet opslag som skal fremhæves er nærmest en artikel. Laclau

begreber fra socialesemiotikken, skaber en forbindelse til de makroversioner af diskursbegrebet, som findes hos Bourdieu og især i Foucaults diskursive formationer." Op. cit. s. 162. Se også supplerende det indføjte – og spændende – forsvar for diskursanalysebevægelsen i *Key concepts in communication and cultural studies* op.cit.

(51) Ibid. Selve den sproglige formulering viser den insulære eller anglosaxiske distance til forestillingen om, at Foucault skulle være en af diskursanalysens 'founding fathers'.





skriver opslaget 'discourse' i *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, og en gennemgang af hele opslaget hører hjemme i en diskussion af hans samlede teori. Det fremdrages imidlertid her for sine encyklopædiske elementer, hvoraf den vigtigste er en skelnen mellem to typer af diskursteorier:

"... those theories of discourse that are strongly related to transformation in the field of structural linguistics and those whose links to structural analysis are more distant and do not pass through an internal critique of the Saussurean analysis notion of the sign. The first approach is represented by post-structuralism conceived in a broad sense, the second by the work of Michel Foucault and his school."⁵²

Gennemgangen af udviklingen væk fra Saussure og strukturalismen er spændende, men efterlader igen indtrykket af, at opgøret er så fundamentalt, at kun ordene synes tilbage som fællesgods. I forhold til den politiske teori har begge diskursteoriretninger koncentreret sig om magtbegrebet, men igen på to afgørende forskellige måder. Redegørelsen for Laclaus magtteori er – i denne sammenhæng – uinteressant. Fokus er her i stedet på den ikke kun for Laclau karakteristiske teori-historiske blindhed i kampen om ejerskabet til det nye catchword, diskurs. Alligevel er det et exceptionelt monomant træk ved dette opslag på ordet diskurs, at Foucault diskuteres som interessant, men uformående diskursteoretiker, og at ingen – ingen – andre samfundsvidenskabelige forskere, der anvender diskursbegrebet, nævnes, bortset fra

(52) *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit, Blackwell, London 1993, s. 431-437, her. s. 431. Jacob Torfing har i *New theories of discourse, Laclau, Mouffe and Zizek*, Blackwell, London 1999, kapitel 4, Discourse, s. 84-100 en videreudvikling af dette opslag. Jeg vil ikke gå ind i en diskussion af denne teoribygning, men i forlængelse af andre opslag skal blot for endnu en gang at understrege spændvidden i begrebet citeres Torfings opslag i bogens ordliste på Discourse: "Discourse is a relational totality of signifying sequences that together constitute a more or less coherent framework for what can be said and done. The notion of discourse cuts across the distinction between thought and reality, and includes both semantic and pragmatic aspects. It does not merely designate a linguistic region within the social, but is rather co-extensive with the social." Op. cit. s. 300.

Laclau og Mouffe, som nævnes hele tiden, som repræsentanter for den første og modstående tradition.

Det er naturligvis grotesk, at den udbredte sociolingvistiske (magt-) analyse er udeladt. Og det er ærgerligt, fordi denne magtanalyse danner en modpol inden for diskursanalysen til ikke blot Laclaus egen opfattelse, men også til den udbredte "antiessentialistiske", poststrukturalistiske og konstruktivistiske argumentation, som bl.a. Laclau argumenterer for er synonym med diskursanalysen. Dette bliver ikke blot tydeligt, men også eksemplarisk klart i sociolingvisten Roger Fowlers artikel om magt, og diskursanalyse, hvor den kritiske diskursanalyses opgave hævdes at være at vise, hvordan den sproglige skabelse af subjekt og objekt ("sprogets virkelighedskonstituerende magt") støtter de eksisterende magtstrukturer i en sådan grad, at "The major part of linguistic structure can be explained as responding to the needs of the society that uses the language ..." (Fowler, 1985: 65 f.). Denne udbredte udgave af kritisk (lingvistisk) diskursteori har ingen problemer med at se de samfundsmæssige strukturer som objektivt eksisterende og endog artikulerende behov og at se diskursen som blot udfyldende eller smørende.

Det fremgår af den hidtidige diskussion, at der sprogligt set og med hensyn til akademisk diskussionsklima og tradition er en kraftig skævhed i de referencer der er benyttet. Især er hvad Johannes Angermüller selv kalder "mitteleuropäischer" diskurser stedmoderligt behandlet. Denne skævhed er en produktionsbetingelse, som kun kan søges gjort eksplicit, og den er ikke anledningen til at fremhæve Angermüllers korte, men indholdsmættede analyse. Her lægges vægten også på de samtidige, kontrære og krydsende udviklingslinier i det som i dag tager sig ud som entydige begreber. Den *amerikansk-pragmatiske diskursanalyse* (bl.a. etnometodologien og socialpsykologien) sættes over for en diskursanalyse, der oprindeligt udsprang af "den strukturalistiske bølge, som ramte det franske intellektuelle liv omkring 1965/67" (Angermüller, 2001:9), men som hurtigt blev *delt i en 'fransk skole'* (Barthes, Althusser, Foucault, de Certeau) og en *'poststrukturalistisk diskursteori'* der blev udmøntet via "en omvej over de amerikanske litterære institutter." (Angermüller, 2001:17) Sammenfaldende og modsatrettede historier og be-



tydninger til trods forsøger Angermüller sig med en overordnet bestemmelse eller opsplittning af diskursbegrebet:

“I modsætning til det(te) hverdagsagtige diskursbegreb, hvor en indholdsmæssig orientering (Hvad tematiserer diskursen?) er udslagsgivende, så står de formelle mekanismer, operationer og regler, som styrer (leitet) den diskursive produktion, i centrum for diskursanalysen (Hvordan opererer diskursen?). Denne formal-genetiske betragtningsmåde, som adskiller sig fra de hermeneutisk-rekonstruktive og de indholdsanalytiske tilgange, kan ses som det fælles udgangspunkt for de to store paradigmer, som præger diskursanalysens ikke engang 40 år gamle felt.” (Angermüller, 2001: 8)

Både artiklens vinkling, referencer og pointer understreger de falske og reelle modsætninger, kontinentaleuropæiske og angloamerikanske videnskabelige diskurser let løber ud i – ikke mindst når et af de nødvendige omdrejningspunkter er en diskussion af fransk lingvistik og engelsk-amerikansk mikrosociologis udviklingshistorier. Agtpågivenhed er nødvendig også i det følgende.

I et forsøg på at skabe et overblik over diskursbegrebets udvikling giver Jaworski og Coupland sammenfattende og som nævnt tydeligvis fra et humanistisk/sociolingvistisk synspunkt følgende gode bud på diskursbegrebets fascinerende karakter:

“Discourse is language use relative to social, political and cultural formations – it is language reflecting social order but also language shaping social order, and shaping individuals’ interaction with society. This is the key factor explaining why so many academic disciplines entertain the notion of discourse with such commitment. Discourse falls squarely within the interests not only of linguists, literary critics, critical theorists and communications scientists, but also of geographers, philosophers, political scientists, sociologists ... and many others.” (Jaworski og Coupland, 1999:3)





Diskursbegrebet har vundet i indflydelse gennem "mindst to forskellige sideløbende udviklinger – et skift i den generelle teoretisering over viden og udvidelse af perspektiverne i lingvistikken". Den sproglige vending er afstedkommet ved, at mange discipliner samtidig er kommet frem til at se "behovet for en opmærksomhed på sproget og på de strukturerende potentialer i sproget". (Jaworski og Coupland, 1999: 4) Artiklen giver en meget kort skitse af en række andre "general trends" i samfundsudviklingen, som tillægges betydning for denne udvikling. "One of the most obvious manifestations of what Giddens has called 'late or high Modernity' ... and what is more generally referred to as Postmodernity, is the shift in advanced capitalist economies from manufacturing to service industries." (Jaworski og Coupland, 1999: 5) Og da nu proppen er taget af, følger kodeord som post-fordisme og væksten i internettet, og der henvises desuden til både Bourdieus og Foucaults samfundsanalyser, før der afsluttes med følgende:

"Discourse analysis can range from the description and interpretation of meaning-making and meaning-understanding in specific situations through to critical analysis of ideology and access to meaning-systems and discourse networks. Language and discourse seem to have a particular salience in contemporary, late-modern social arrangements." (Jaworski og Coupland, 1999: 7)

Fascinerende er det, men også svært uhåndgribeligt og med et strøg af shibbolet for en social bevægelse, som gerne vil begejstres og forføres. Ordet kapitalisme havde i slutningen af tresserne, hvor det var et fy-ord og en provokation, den samme karakter af løsen og emblem for den gryende venstresocialistiske-marxistiske bevægelse. Alene den erfaring gør det nødvendigt at grave dybere ned bag fascinationen og den selvtilfredse diskurs for at se efter, hvad der forener de mange forskellige elementer i den sociale bevægelse.

Det har hidtil kun været et sidetema, at det epistemologiske grundlag for diskursteoriene, eller den nye måde hvorpå viden etableres, i al fald i deres samfundsvidenskabelige udgaver, især har været en





slags konstruktivisme. Jo tættere udgangspunktet er på tekstanalysen og de sprogteoretiske problemstillinger, jo mindre trænger den erkendelsesteoretiske problematik sig tilsyneladende på. Det viser sig ofte enten som næsten totalt fravær eller en udbredt pragmatisme i forhold til konstruktivisme/relativisme problemet.⁵³

Den hidtidige fremstilling af henholdsvis den humanistiske og den samfundsvidenskabelige "sikre" viden om diskursbegrebet og diskursanalyserne har ind i mellem refereret direkte til konstruktivismen eller socialkonstruktivismen. På dette område er det imidlertid ikke muligt at anvende den leksikalske viden, da socialkonstruktivismen i endnu mindre grad end diskursanalyserne er nået frem til opslagsværkerne. Lige så lidt som der er enighed om, hvad diskursbegrebet dækker, er der fuld enighed om, hvad den konstruktivisme er, som der flirtes med eller bygges på – for nu at vise hvor langt kontinuemet er. I det følgende vil jeg søge at finde, hvad der er fælles i de mange tolkninger af, hvad konstruktivisme er og sætte spot på, om og i givet fald hvorfor konstruktivismen er en nødvendig del af diskursanalyserne.

(53) To aktuelle skandinaviske eksempler skal af bibliografiske hensyn nævnes: Den mest tekstlingvistisk inspirerede Lars Kjerulf Petersen, *Tekst- og diskursanalyse som sociologisk fremgangsmåde* in: *Dansk Sociologi* 1998, nr. 2, s. 54 ff. og Iver B. Neumann, *Diskursanalyse av politikk: Forutsetninger og metodeproblemer* in: *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1999, nr. 2, s. 163-181, her s. 172. Neumann kommer uden om problemet ved at opstille en stupid amerikansk plat-positivisme som modspil for sin egen pragmatiske brug af diskursanalysen.



Litteratur

2. Betænkning afgivet af Det af socialministeriet under 18. Juli 1936 nedsatte udvalg angående forskellige forhold vedrørende Aandsvageforsorgen, børneforsorgen mm. Uddannelse af ledere og medarbejdere ved anerkendte opdragelseshjem, Kbh. 1939
- Alvesson, Mats og Stanley Deetz, Critical Theory and Postmodernism – Approaches to Organizational studies in: Clegg, Hardy, Nord (eds.) *Handbook of organization studies*, Sage, London 1996, s. 191-217
- Alvesson, Mats og Dan Karreman, Taking the linguistic in organizational research: Challenges, responses, consequences, *Journal of applied behavioral science*, vol 36, June 2000, s. 136-158
- Alvesson, Mats og Dan Karreman, Varieties of discourse: On the study of organizations through discourse analysis in: *Human relations*, vol 53 (2000) no 9, s. 1125-1149
- Andersson, Perry: *The Origins of Postmodernity*, Verso, London 1998
- Angermüller, Johannes: Diskursanalyse: Strömungen, Tendensen, Perspektiv??, in: J. Angermüller, K. Bunzmann, M. Nonhoff (Hrsg.) *Diskursanalyse: Theorien, Methoden, Anwendungen*, Argument Sonderband, Neue Folge AS 286, 2001, s. 286.
- Bahnsen, Poul: Mennesket og rationaliseringen, Grundrids ved folkelig universitetsundervisning nr. 471, Udgivet af Folkeuniversitetsudvalget, Kbh 1948
- Bahnsen, Poul: *Arbejdspsykologi*, Nyt nordisk Forlag, Kbh. 1950
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm: *Den sociale ingeniærkunst i Danmark – Familie, stat og politik fra 1990-1945*, Phd. afhandling, Roskilde Universitetscenter, maj 1999
- Bertilsson, Margareta: Socialkonstruktivisme: Et erkendelsessociologisk perspektiv in: Margaretha Järvinen og Margareta Bertilsson (red.) *Socialkonstruktivisme – Bidrag til en kritisk diskussion*, Reitzels Forlag, Kbh. 1998, s. 17-40
- Berger, Peter L. og Thomas Luckmann: *Den samfundsskabte virkelighed, En videnskabelig afhandling*, 2. Udg., Lindholt og Ringhof, Kbh. 1992
- The Blackwell companion to political sociology*, London 2000
- Blackwell dictionary of sociology*, London 1995
- The Blackwell dictionary of twentieth century social thought* redigeret af Outhwaite og Bottomore, London 1993
- Bourdieu, Pierre: *In Other Words*, Stanford University Press 1990, kapitel 8, Social space and symbolic power, s.123-139

- Bredsdorff, Nils: Om den komparative metode i forvaltningsvidenskaben - et for-
 svar for besindelsens metodologi, Demokratiprojektet, Arbejdsrapport 11/1997,
 Institut for statskundskab, Københavns Universitet
- Bredsdorff, Nils: Institutionel historieteori og diskursanalyse - om at fange diskur-
 sen eller være diskursens fange in: samme: Om studiet af forvaltningen,
 Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 27, Roskilde 1998, s. 45-84
- Bredsdorff, Nils: *Forvaltningshistorie og forvaltningsvidenskab*, FS & Ph. D. Thesis no.
 13/1998, Roskilde Universitetscenter
- Bredsdorff, Nils: *Fremtidens Danmark, socialdemokraterne og keynesianismen*, 2.
 udvidede udg. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 35, Roskilde
 2000
- Bredsdorff, Nils og Leif Hansen, Politikens primat, anmeldelse af Rene B. Ber-
 tramsen, Jens Peter Frølund Thomsen og Jacob Torfing, *State, economy and so-*
ciety, Unwin Hyman, London 1991 in: Grus nr. 34, dec. 1991 s. 97-106
- Breuer, Stefan: Foucault and beyond: Towards a theory of the disciplinary society
 in: *International social science journal* no 120, 1998, s. 235-247
- Chadwick, Andrew: Studying political ideas: A public political discourse approach
 in: *Political studies*, vol 48 no 2, (2000), special issue on Political ideas and po-
 litical action, ed. by Rodney Barker
- Chartier, Roger: The chimera of the origin, *Archeology of Knowledge*, cultural
 history and the French revolution in: Roger Chartier *The edge of the cliff*, The
 Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997, s. 51-71
- Chilton, Paul and Christina Schäffer: Discourse and politics in: Teun A. Van Dijk
 (ed.) *Discourse as social interaction*, *Discourse Studies* vol 2, Sage, London
 1997, s. 206-230
- Christiansen, Thomas, Knud Erik Jørgensen og Antje Wiener: The social construc-
 tion of Europe in: *Journal of European Public Policy* vol 6 no 4 Special Issue
 1999, s. 528-44
- Cole, Stephen: Introduction: The social construction of sociology in: Stephen Cole (ed.)
What's wrong with sociology? Transaction publishers, New Brunswick, 2001
- Coleman, Wil and Wes Sharrock, Unconstructive in: Velody and Williams, *The poli-*
tics of constructionism, Sage, London 1998, s. 100-108
- Collin, Finn: *Social reality, Problems of philosophy*, Kap. III, Routledge, London 1997,
 s. 64-80
- Collin, Finn: Socialkonstruktivisme og den sociale virkelighed in: Margaretha
 Järvinen og Margareta Bertilsson (red.) *Socialkonstruktivisme - Bidrag til en kri-*
tisk diskussion, Reitzels Forlag, Kbh. 1998
- Collin, Finn: Kritisk realisme og socialkonstruktivisme: En kritik af Roy Bhaskars
 videnskabsfilosofi in: Grus nr. 60, s. 69-85, Ålborg 2000

- A Companion to Contemporary Political Philosophy*, edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit, Blackwell, London 1993
- Concise encyclopedia of philosophy of language*, Peter V. Lamarque (ed.), Elsevier, Oxford 1997
- Coulter, Jeff: Hacking on constructionism, in *Science Technology & Human Values* vol 26 no 1, Winter 2001, s. 82-84
- Dansk Litteraturhistorie*, red. af Brostrøm og Kistrup, Politikens forlag 1971 bd. 4: Ole Sarvig, s. 331-35
- Dean, Mitchell: Habermas' modernist translations in: Mitchell Dean, *Critical and effective histories, Foucault's method and historical sociology*, Routledge, London 1994, s. 120-140 (kap. 7)
- Dean, Mitchell: Questions of method in: Irving Velody og Robin Williams (eds.) *The politics of constructionism*, Sage Publications, London 1998, s. 182-199
- Delanty, Gerard: *Social science - beyond constructivism and realism*, Open University Press 1997, Kapitel 6, s. 110-134
- d'Entrèves, Maurizio Passerin: Critique and enlightenment: Michel Foucault on 'Was ist Aufklärung?' in: Norman Geras og Roger Wolker (eds.) *The enlightenment and modernity*, Macmillan, London 2000, s. 184-203
- A Dictionary of cultural and critical theory*, redigeret af Michael Payne, Blackwell, Oxford 1996
- A Dictionary of literary terms* by J.A. Cuddon, Blackwell 1991
- Donzelot, Jacques: Promoveringen af det sociale in: *Dansk sociologi* nr. 3, 1995, s. 92-124
- Dreyer Hansen, Allan: *Diskursteori, demokrati og lokaludvalg*, Institut for statskundskab, Københavns Universitet, december 1999
- Dyrberg, Torben Beck og Jacob Torfing: *Politik og institutioner*, Institut for statskundskab, Århus Universitet, u. år
- Dyrberg, Torben Beck, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing: *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde Universitets forlag, Frederiksberg 2000
- Encyclopedia of government and politics*, Routledge 1992
- Encyclopedia of postmodernism*, Victor E. Taylor and Charles E Winqvist (eds.) Routledge, London, fremdateret til år 2001
- Encyclopedia of Semiotics*, Redigeret af Paul Bouicssac, Oxford University Press 1998
- Fairclough, Norman and Ruth Wodak, Critical discourse analysis in: Teun A. Van Dijk (ed.) *Discourse as social interaction*, *Discourse Studies* vol 2, Sage, London 1997, s. 258-285
- Fay, Brian: The linguistic turn and beyond in contemporary theory of history in: Brian Fay, Philip Pomper, Richard T. Vann (eds.) *History and theory, Contemporary readings*, Blackwell, London 1998, s. 1-11
- Fonsmark, Henning: *Historien om den danske utopi*, Gyldendal 1990

- Foucault, Michel: Diskurs og diskontinuitet in: *Strukturalisme*, Peter Madsen (red.), Rhodos, Kbh. 1970, s. 145-162
- Foucault, Michel: *The archaeology of knowledge*, Tavistock, London 1972
- Fowler, Roger: Power in: Teun A. Van Dijk (ed.) *Handbook of discourse analysis vol. 4* Discourse analysis in society, Academic Press, London 1985, kapitel 5, s. 61-82
- Friis, Henning: Velfærdsstaten - kulturpessimisterne og fællesskabssamfundet, samtale med Henrik Sidenius i Dialog nr. 6, 1958, s. 11-15
- Frølund Thomsen, Jens Peter: Ny-gramsciansk teori: Diskursanalysen in: Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfundsteori*, Hans Reitzel, Kbh. 1996
- Fuller, Steve: Introduction in: *Philosophy of science and its discontents*, sec. ed. Guilford Press, New York 1993
- Golinski, Jan: *Making natural knowledge, Constructivism and the History of science*, Cambridge University Press, Cambridge 1998
- Gregersen, Frans og Simo Købbe (red.): Strukturalisme in: *Idehistorie bind I*, Amanda, Kbh. 1994, s. 145-175
- Gubrium, Jaber F. and James A. Holstein: Analyzing interpretive practice in: Norman K. Denzin and Evonna S. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. 2. ed., Sage, London 2000, s. 487-508
- Haberland, Hartmut: Text, discourse, *discours*: The latest report from the Terminology Vice Squad, Journal of pragmatics vol 31 (1999), s. 911-918, her s. 914-15
- Habermas, Jürgen: Rationalitetskritikkens grunde vande in: politisk revy nr. 500 sept. 1986, s. 24-25; oversat fra Untiefen der Rationalitätstskritik, Die neue Unübersichtlichkeit, Frankfurt 1985
- Habermas, Jürgen: The critique of reason as an unmasking of the human sciences: Michel Foucault in: Michael Kelly (ed.) *Critique and Power, Recasting the Foucault/Habermas debate*, MIT Press, Cambridge Mass. 1994
- Hacking, Ian: On being more literal about construction in: Irving Velody og Robin Williams (eds.) *The politics of constructionism*, Sage, London 1998, s. 49-68
- Hacking, Ian: *The social construction of what?* Harvard University Press 1999
- Hacking, Ian: The time frame problem: The law, social construction and the sciences in: The social science journal vol 36 (1999) no 4, s. 563-573
- Hacking, Ian: Er du social-konstruktionist? in: Social Kritik, nr. 78, 2002, s. 66-73
- Hagen, Roar: Niklas Luhmann in: Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen (red.) *Klassisk og moderne samfundsteori*, Hans Reitzel, Kbh. 1996
- Hammershøj, Lars Geer og Eva Bendix Petersen: Kan man slå sig på en konstruktion? Til rekonstruktion af misforståelser af og bekymringer for socialkonstruktivisme in: Sosiologi i dag, årg. 31 2/2001, s. 41-65
- Handbook of social theory*, Sage, 2001

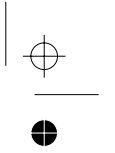
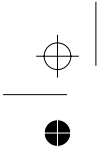
- Harste, Gorm: Samfundsvidenskab in: Jens Christian Jacobsen (red.), *Autopoiesis – en introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*, politisk revy, Kbh. 1992
- Harte, Gorm: *Early reflexive Modernity, The reflexivity of differentiation today and in early modernity*, Institut for statskundskab, Århus Universitet, July 2000
- Heller, Monica: Discourse and interaction in: D. Schiffrin, D. Tannen, H. Himilton (eds.) *The handbook of discourse analysis*, Blackwell, London 2001, s. 250-264
- Heywood, Andrew: *Political ideas and concepts – an introduction*, Macmillan 1994
- Heywood, Andrew: *Key Concepts in politics*, Routledge, London 2000
- Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus*, Argument, Hamburg 1995
- Hjort, Katrin: Indledning in: Katrin Hjort (red.) *Diskurs – analyser af tekst og kontekst*, Samfundslitteratur, Kbh 1997
- Horkheimer, Max og Theodor W. Adorno: *Oplysningens dialektik* (1944), Kbh. 1972, s. 7-127
- Howarth, David: Discourse Theory in: David Marsh og Gerry Stoker, *Theory and methods in political science*, Macmillan, London 1995
- Hviid Jacobsen, Michael: Konstruktionen af socialkonstruktivismen in: *Distinktion* nr. 3 2001, s. 111-132
- Ifversen, Jan: Begreber, diskurser og tekster omkring civilisation in: Bech Dyrberg, Dreyer Hansen, Torfing, *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2000, s. 189-219
- The international encyclopedia of public policy and administration*, Westview Press, Boulder 1998
- International encyclopedia of government and politics*, Fitzroy Dearborn 1996
- International encyclopedia of sociology*, Fitzroy Dearborn 1996
- International handbook of sociology*, Sage 2000
- Jaworski, Adam and Nikolas Coupland (eds.): *The discourse reader*, Routledge, London 1999
- Jensen, Stefan: *Erkenntniss - Konstruktivismus - systemtheorie - Einführung i die Philosophie der konstruktivistischen Wissenschaft*, Westdeutsche Verlag, Opladen 1999, Kapitel 6, Was ist Konstruktivismus?, s. 88-103
- The Johns Hopkins University Guide to literary theory and criticism*, Baltimore 1994
- Kellner, Hans: "Never again" is now in: Brian Fay, Philip Pomper, Richard T. Vann (eds.) *History and theory, Contemporary readings*, Blackwell, London 1998, s. 225-44
- Key concepts in Cultural theory*, Edgar Andrew and Peter Sedgwick (eds.) Routledge, London 1999
- Key concept in communication and cultural studies*, Routledge, London 1994
- Kjeldstadli, Knut: Det fengslende ordet - om "den språklige vendingen" og historikerfaget in: Kjeldstadli, Myhre og Pryser (red.) *Valg og vitenskap - Festskrift til Sivert Langholm*, Den norske historiske forening, Oslo 1997, s. 51-77

- Kjerulf Petersen, Lars: Tekst- og diskursanalyse som sociologisk fremgangsmåde in: Dansk Sociologi 1998 nr. 2
- Kjørup, Søren: Den ubegrundede skepsis, En kritisk diskussion af socialkonstruktivismens filosofiske grundlag in: Sosiologi i dag, Temanummer: Sosialkonstruktivisme årg. 31 2/2001, s. 5-22
- Kliim-Nielsen, Sven: *Medarbejder eller bare ansat, Personalepolitik –opbygning og praksis*, Gads forlag, Kbh. 1949
- Knudsen, Herman: *Disciplinering til lønarbejde*, Ålborg universitetsforlag 1981
- Koselleck, Reinhart: Begriffsgeschichte and social history in: *Economy and society* vol 11 (1982) no 4, s. 409-427
- Kuhn, Thomas S.: *Videnskabens revolutioner*, Fremad, Kbh. 1973 (1962)
- Kuhn, Thomas S.: Second Thoughts on paradigms in: T. S. Kuhn: *The essential tension*, University of Chicago Press, Chicago 1977, s. 293-319
- Kuhn, Thomas S.: Reflections on My Critics in: *The Road since Structure, Philosophical essays 1970-1993, with an autobiographical Interview*, James Conant og John Haugeland (eds.), The University of Chicago Press, Chicago 2000 (1970), kapitel 6, s. 123-175
- Laclau, Ernesto: Discourse in: *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit, Blackwell, London 1993
- Lane, Jan-Erik: The subjectivist dogmas: Or why Political Science should not adopt the philosophy of Modern Social Theory in: L. Karvonen og K. Ståhlberg (eds.), *Festskrift for Dag Anckar on his 60th birthday*, Åbo Akademi University Press, Åbo 1998, s. 1-22
- Lang, Brerel: Is it possible to misrepresent the Holocaust? in: Brian Fay, Philip Pomper, Richard T. Vann (eds.), *History and theory, Contemporary readings*, Blackwell, London 1998, s. 245-50
- Leksikon i sociologi*, redigeret af Heine Andersen, Thomas Brante og Olav Korsnes, Akademisk forlag, Kbh. 1998, s. 51 f. Opslaget er skrevet af Heine Andersen
- Leksikon i statskundskab*, redigeret af Mogens N. Pedersen, Kjell Goldmann og Øyvind Østerud, Akademisk forlag, Kbh. 1997
- Lexikon der Politik*, hrsg. von Dieter Nohlen, C.H. Beck, München 1994, Bd. 2 Politikwissenschaftliche Methoden, opslag Diskursanalyse, skrevet af Karl-Werner Brand
- Luhmann, Niklas: Hvorfor systemteori in: Jens Christian Jacobsen (red.) *Autopoiesis –en introduktion til Luhmanns verden af systemer, politisk revy*, Kbh. 1992
- Luhmann, Niklas: Erkendelse som konstruktion in: Mads Hermansen (red.), *Fra læringens horisont*, Klim, Århus 1998, s. 163-182
- Lustick, Ian S.: History, historiography and political science: Multiple historical records and the problem of selection bias in: *The american political science review*, vol 90, issue 3 (sept. 1996), s. 605-618

- Lynch, Michael: Towards a constructivist genealogy of social constructivism in: Irving Velody and Robin Williams (eds.), *The politics of constructionism*, Sage, London 1998, s. 13-29
- Madsbjerg, Chr.: Samfundsvidenskabens dr. Hook, anmeldelse af Torben Beck Dyrberg m. fl., *Diskursteorien på arbejde*, Roskilde Universitets forlag, Frederiksberg 2000 in: Information 17. februar 2000
- Majone, Giandomenico: Public policy and administration: Ideas, interests and institutions in: R. Goodin og H-D. Klingemann (eds.), *A new handbook of political science*, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 610-627
- Marcussen, Martin: *Ideas and Elites –The social construction of economic and monetary union*, Ålborg university press, Ålborg 2000
- Marx, Karl: *Louis Bonapartes attende Brumaire*, Udvalgte skrifter bind II, Mondes forlag, Kbh. 1938
- Marx, Karl: *Indledning til Grundrids til kritikken af den politiske økonomi*, Modtryk/Kurasje, Århus 1974
- Mathiesen, Anders (red.): *Projektarbejde i praksis - Om uddannelsesproblemer i 90'ernes Danmark*, Unge Pædagoger, Kbh. 1999, s. 17-43
- McCarthy, Thomas: The critique of impure reason: Foucault and the Frankfurt School in: Michael Kelly (ed.), *Critique and Power, Recasting the Foucault/Habermas debate*, MIT Press, Cambridge Mass. 1994, s. 243-282
- Meztler-Lexikon der litteratur- und Kulturtheorie*, opslag Diskurstheorien und Diskurs, Stuttgart 1998
- Miller, Gale and James A. Holstein: Reconsidering social constructionism (kapitel 1) in: James A. Holstein og Gale Miller, (eds.), *Reconsidering social constructionism, Debates in Social problems theory*, Aldine de Gruyter, New York, 1993, s. 5-23
- Miller, Gale and James A. Holstein: Social constructionism and its critics in: James A. Holstein og Gale Miller, (eds.), *Reconsidering social constructionism, Debates in Social problems theory*, Aldine de Gruyter, New York 1993, s. 535-548
- Møller Nielsen, Niels: *Counter argument –In defence of common sense*, Department of language and culture, RUC, June 2000
- Neumann, Iver B.: Diskursanalyse av politikk: Forutsetninger og metodeproblemer in: Statsvetenskaplig Tidskrift 1999 nr. 2, s. 163-181
- Neumann, Iver B.: Diskursens materialitet in: Dansk sociologi nr. 4 2000
- Nigthingale, David: Constructionism in: Jonathan Michie (ed.), *Reader's Guide to the social sciences*, Fitzroy Dearborn, Chicago 2001
- Nightingale, David: Discourse analysis in: Jonathan Michie (ed.), *Reader's guide to the Social sciences*, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago 2001
- North, Douglass: *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press 1990

- Nybom, Thorsten: The swedish social democratic state in a tradition of peaceful revolution in: Due-Nielsen et al. (ed.), *Konflikt og samarbejde, Festskrift til Carl-Axel Gemzell*, Museum Tusulanum, Kbh. 1993, s. 305-335
- Paldam, Jørgen: *En bog om politik*, Fremad, Kbh. 1957
- The Penguin dictionary of politics*, 1993
- The Penguin dictionary of sociology*, 1994
- Politikens filosofleksikon*, red. af Poul Lübcke, Kbh. 1983
- Poulsen, Bjørn: Elfenbenstårnet in: *Omkring Elfenbenstårnet*, Gyldendal 1964, s. 48-77
- Poulsen, Bjørn: *Ideernes krise i åndsliv og politik*, Gyldendals julebog 1960
- Raffnsøe, Sverre: Historie- eller diskursanalyse? En introduktion til Foucaults Les Mots et les choses og L'archeologie du savoir, COS-rapport 4/1999
- Raulet, Gerard: Structuralism and post-Structuralism: An interview with Michel Foucault in: *Telos* no 55, s. 195-211
- Rorty, Richard: Introduction in: Richard Rorty (ed.) *The linguistic turn, Recent essays in philosophical method*, University of Chicago Press, Chicago 1970, s. 1-39
- Rorty, Richard: Phony Science Wars in: *The Atlantic Monthly* nov. 1999
- Rosanvallon, Pierre: The development of keynesianism in France in: Peter Hall (ed.), *The political power of economic ideas, Keynesianism across nations*, Princeton University Press 1989, s. 171-193
- Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Opslag: Constructivism, London 1998
- Sandstrom, Kent, Daniel Martin og Gary Alan Fine: Symbolic interactionism at the end of the Century in: *Handbook of social theory*, Ritzer og Smart (eds.), Sage, London 2001, s. 217-31
- Sarvig, Ole: Symbol og Symptom in: *Vindrosen* 1960, s. 271-284
- Schanz, Hans-Jørgen: Tilbageblik på Marx in: *Er det moderne menneske blevet voksent?* Forlaget Modtryk, Århus 1993, s. 97-127
- Schiffrin, D., D. Tannen, H. Himilton, Introduction in: samme (eds.), *The handbook of discourse analysis*, Blackwell, London 2001, s. 1-10
- Schmid, Herman: Velfærdsstatens solidaritetsformer in: *Dansk Sociologi* nr. 3 (1995), s. 30-52
- Schmidt, James and Thomas E Wartenberg: Foucault's Enlightenment: Critique, Revolution and the fashioning of the Self in: Michael Kelly (ed.), *Critique and Power, Recasting the Foucault/Habermas debate*, MIT Press, Cambridge Mass. 1994, s. 283-314
- Schmidt, Lucia: Varianten des Konstruktivismus in der Soziologie sozialer Probleme in: *Sozialer Welt* vol 51 no 2 (2000), s. 153-171
- Schwandt, Thomas A.: Paths to inquiry in the social disciplines, Scientific, constructionist and critical theory methodologies in: Egon G. Guba (ed.), *The paradigm dialog*, Sage, London 1990, s. 258-276
- Schwandt, Thomas A.: Three epistemological stances for qualitative inquiry, Inter-

- pretivism, Hermeneutics, and Social constructivism in: *Handbook of qualitative research*, 2. Edition, Norman K. Denzin og Yvonne S. Lincoln (eds.), Sage, London 2000, s. 189-213
- Skinner, Quentin: *Liberty before liberalism*, Cambridge University Press 1998
- The Social science encyclopedia*, Edited by Adam Kuper and Jessica Kuper. Opslaget skrevet af Jonathan Potter, Second edition, Routledge, London 1996
- Symposium: Discourse theory in: *Administrative theory & praxis* vol 22 no 1 (March 2000), s. 45-139
- Thyssen, Ole: Filosofi in: Jens Christian Jacobsen (red.), *Autopoiesis - en introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*, politisk revy, Kbh. 1992
- Torfig, Jacob: Velfærdsstatens ideologisering, Research Paper no. 2/99, Research papers from the department of social sciences, Roskilde Universitetscenter
- Torfig, Jacob: *New theories of discourse, Laclau, Mouffe and Zizek*, Blackwell, London 1999, kapitel 4, Discourse, s. 84-100
- Torfig, Jacob: Velfærdsstatens diskursivitet, Research Paper no 13/00, Research papers from the Department of Social Sciences, Roskilde Universitetscenter
- Turner, Stephen: The Limits of social constructionism in: Velody and Williams (eds.), *The politics of constructionism*, Sage, London 1998, s. 109-120
- Villadsen, Viggo: Rationaliseringen og samfundet in E. K. Henriksen og V. Villadsen, *Rationalisering og arbejdsstudier, Rationaliseringens samfundskonomiske betydning*, Nyt Nordisk forlag, Kbh. 1948
- von Wright, Georg Henrik: *Myten om fremskridtet*, Munksgård, Kbh. 1994
- Wacquant, Loïc J.D.: From ruling class to field of power, An interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'Etat in: *Theory, culture and society* vol 10 no 3, August 1993, s. 19-44
- Wenneberg, Søren Barlebo: *Socialkonstruktivisme, positioner, problemer og perspektiver*, Samfundslitteratur, Kbh. 2000
- White, Jay A.: *Taking language seriously - The narrative foundations of public administration*, Georgetown University Press, Washington 1999
- Winther Jørgensen, Marianne og Louise Phillips: *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 1999
- Wodak, Ruth og Rick Iedema: Introduction: Organizational discourses and practices, Special Issue, *Discourse in organizations in: Discourse & society* vol 10 no 1 (1999), s. 5-19
- Young, Iris Marion: Political Theory, An overview in: Goodin og Klingemann (eds.), *A new handbook of political science*, Oxford University Press, Oxford 1996
- Åkerstrøm Andersen, Niels: Institutionel historie - en introduktion til diskurs- og institutionsanalyse, COS-forskningsrapport 10/94
- Åkerstrøm Andersen, Niels: *Diskursive analysestrategier*, Nyt fra samfundsvidenskaberne, Kbh. 1999



Åkerstrøm Andersen, Niels og Asmund Born: *Kælighed og omstilling, Italesættelsen af den offentligt ansatte*, Nyt fra samfundsvidenskaberne, Kbh. 2001

